

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

İsgəndərzadə Tural Murman oğlu

**“Sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında nəzarət sisteminin
təkmilləşdirilməsi problemləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma : “Sığorta işinin təşkili”

Elmi rəhbər:
i.e.n. prof. Kərimov A.M

Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n. prof. Kərimov A.M.

Kafedra müdiri:
i.e.d. Ələkbərov Ə. Ə.

BAKİ - 2016

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ ----- 3

Fəsil I. Sığorta fəaliyyətinin və nəzarət sisteminin nəzəri metodoloji əsasları

- 1.1. *Sığorta fəaliyyətinin nəzəri əsasları, mahiyyəti və prinsipləri*-----7
 1.2. *Azərbaycan iqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu* -----16
 1.3. *Sığorta fəaliyyətində nəzarət sisteminin rolu və vəzifələri*----- 27

Fəsil II. Sığorta nəzarəti sisteminin müasir vəziyyəti və onun sığorta fəaliyyəti ilə əlaqəsinin qiymətləndirilməsi

- 2.1. *Sığorta fəaliyyətinə nəzarət sisteminin təhlili*-----33
 2.2. *AR Maliyyə Nazirliyinin Sığorta Nəzarəti Xidməti və onun fəaliyyətinin təhlili* ----- 42
 2.3. *İnkişaf etmiş ölkələrin nəzarət sistemi və onun sığorta fəaliyyəti ilə əlaqəsinin təhlili*-----59

Fəsil III. Sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

- 3.1. *Sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında dövlət maliyyə nəzarətinin müasir səviyyəsində qurulması və effektivliyinin artırılması metodları* ----- 68
 3.2. *Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi*--74
 3.3. *Nəzarət sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında dünya təcrübəsinin təhlili* ----- 79

NƏTİCƏ və TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

REFERAT

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Sığorta işinin səmərəli təşkilinin və beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitində möhkəmlənməsində mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Müasir dövrdə idarəetmənin səmərəliliyin yüksəldilməsi əsas prioritet məsələlərdəndir. Sığorta fəaliyyətinin sosial məsuliyyətli olması sığorta və təkrarsığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin dövlət tərəfindən nəzarət altına alınmasını zəruri edir. Fikrimizcə, sığorta sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinə nəzarətin məhdudlaşdırılmasına dair fikirlər ən azı əsassızdır. Ona görə ki, istənilən sahədə müəyyən nəzarətin olmaması çoxsaylı sui-istifadə hallarına, sığortalıların əmlak hüquqlarının kəskin şəkildə pozulması hesabına sığortaçıların varlanmasına gətirib çıxara bilər. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarətin əsas məqsədi həyata keçirilən sığorta maliyyə və investisiya əməliyyatlarının qanunauyğun və effektiv şəkildə müamələ olaraq təftişinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Nəzarətin məqsədi, vəzifələri və strukturu iqtisadi şəraitdən asılı olaraq dəyişə bilər. Bazar iqtisadiyyatının formalaşdığı dövrdə sığorta nəzarət sistemi ölkə və dünya təcrübəsi əsasında durmadan təkmilləşir. Respublikamızda müstəqil sığorta sisteminin qanunvericilik və normativ bazası məhz, Sığorta Nəzarətinin müstəqil formada həyata keçirildiyi dövrlərdə yaradılmış oldu. Sığortanın dinamik inkişafı və onun sərhədsiz bir biznes növünə çevrilməsi milli sığorta nəzarətinin təkmilləşdirilməsini, onun beynəlxalq və şəxsi əlaqələrinin qüvvətləndirilməsini, sığortaçıların və sığortalıların hüquqlarının qorunmasını, nəzarət imkanlarının yaxşılaşdırılmasını tələb edir. Məhz bu baxımdan sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılmasında

nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi problemləri aktual olub dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti Tədqiqat göstərir ki Sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılmasında nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi problemləri N.N.Xudiyev və B.A.Xankişeyev kimi professorlar tərəfindən araşdırılmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq sığorta, o sığortaya nəzarət sistemi respublikamızda hələ də kifayət qədər tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi bazar iqtisadiyatı şəraitində sığorta nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi problemərinin müəyyən edilməsi, və dünya təcrübəsi istiqamətləri əsasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif hazırlamaqdan ibarətdir. Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

-Azərbaycan Respublikasında sığortanın yeri və rolu, sığortanın mahiyyəti və prinsipləri, sığorta fəaliyyətində nəzarət sisteminin yeri və rolu araşdırılır

-AR Maliyyə Nazirliyinin Sığorta Nəzarəti Xidmətinin müasir vəziyyəti onun fəaliyyəti, hüquq və vəzifələri təhlil olunur,

-İnkişaf etmiş ölkələrin nəzarət sistemi nəzərdən keçirilir

-Dövlət Sığorta Nəzarəti Sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılır,

-Bazar iqtisadiyatı şəraitində dövlət tənzimlənməsi və dünya təcrübəsi əsasında sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri müəyyən edilir

Tədqiqatın obyekti. Sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarət sistemi seçilmişdir

Tədqiqatın predmeti. Sığorta fəaliyyətinə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri seçilmişdir

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını “ Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Dövlət Statistika Komitəsinin ,Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının materialları, Nazirlər Kabinetinin və Milli Məclisin sığorta bazarı haqqında normativ –hüquqi aktları, sığorta haqqında dərsliklər (azərbaycan və rus dillərində) təşkil etmişdir. Tədqiqat işində internet şəbəkəsinin informasiya bazasından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

-Müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikada sığorta işinin inkişafı mərhələli şəkildə təhlil edilir,

- Dövlət Nəzarət Xidməti Sisteminin fəaliyyəti və beynəlxalq əlaqələri təhlil olunur

-Sığorta nəzarəti sistemi şəraitinin yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər verilir,

- Ölkəmizin sığorta sisteminin dünya sığorta sisteminə harmonik inteqrasiyasına nail olunması,

- Sığorta nəzarəti sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması üçün təkliflər verilir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti tədqiqatın nəticələrindən və təkliflərindən sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılmasında nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi zamanı istifadə etməkdən ibarətdir.

İşin həcmi və strukturu Dissertasiya işi giriş , üç fəsil, nəticə adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 91 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işində 7 cədvəl və qrafik verilmişdir.

Fəsil I Sığorta fəaliyyətinin və Nəzarət sisteminin nəzəri metodoloji əsasları

1.1 Sığorta fəaliyyətinin nəzəri əsasları, mahiyyəti və prinsipləri

Müasir iqtisadi münasibətlər sisteminin mühüm həlqələrindən biri də sığorta işidir. O, iqtisadiyyatda özünəməxsus funksiyalar yerinə yetirilməsi ilə bağlı olan maliyyə münasibətlərinə aid olub, cəmiyyətin həyat qabiliyyətinin ən vacib amillərindən biri hesab olunur. Buna görə də, sığortanın ölkə iqtisadiyyatındakı rolunun gündən-günə dinamik şəkildə artması bir iqtisadi kateqoriya kimi onun yenidən əsaslı şəkildə öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi aktuallığını ön plana çəkir.

Bəşəriyyətin keçdiyi tarixi inkişaf yoluna nəzər saldıqda məlum olur ki, məhz məhsuldar qüvvələrin sayındakı artım sığorta işinin bir iqtisadi kateqoriya kimi yaranması və inkişafı zərurətini yaratmışdır. Hər bir ictimai –iqtisadi quruluşun özəyini istehsal münasibətləri və məhsuldar qüvvələrin vahdətini əks etdirən müəyyən istehsal forması təşkil etdiyindən, məhsuldar qüvvələrin təsiri nəticəsində istehsal vastələri ilə biliyə, istehsal təcrübəsinə malik olan cəmiyyətdə əldə edilən əmlakın və əmlak maraqlarının müdafiəsi sahəsində yeni münasibətlər sistemi sığorta münasibətləri formalaşmağa başlamışdır. Bizim Eranın I əsrində qədim Çin ticarətçiləri də risklərdən qorunma mexanizmini ixtira etmişdirlər. VII əsrdən İslam dini hüququnda qarşılıqlı köməkləşmənin fərqli formalarda strukturlarının kamil sığorta amillərini meydana gətirmişdir. XXII əsrdə İtaliyanın şimal regionlarında ticarətçilər tərəfindən sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi haqqında müəyyən tarixi mənbələr vardır. XVI əsrin axırlarında Böyük Britaniya tərəfindən artıq gəmiçilik sığortası təcrübəsi tətbiq olunurdu. London şəhərinin ətrafındakı qəhvəxanalara toplaşan ticarətçilər və sığorta əməliyyatları şəxsi işlərini qururdular.

Məhz həmin qəhvəxanalardan biri də hazırki dünya şöhrətli Lloyd Korporasiyasının banisi Eduard Lloyd məxsus idi. Həmin dövrdən XIX-cu əsrin 50-ci

illərinədək Avropada yalnız yuxarıda qeyd etdiyimiz sığorta sinifləri mövcud idi. XIX-cu əsrin

ortalarından başlayaraq artıq sənaye inqilabının nəticələri özünü göstərməyə başladı. Aqrar təsərrüfatdan sənaye manufaktura bazisli cəmiyyətə keçid prosesi zamanı iri fabriklər qurulur, urbanizasiya prosesi güclənir, sənaye və ticarət dinamik temple inkişaf edirdi. Bütün bu proseslər yeni növ risklərin yaranması ilə nəticələndi və bazarlarda sığortanın yeni-yeni formalarına tələbat meydana gəldi.

Sığorta, sadə şəkildə demis olsaq, dəymis zərərlərin kompensasiya edilmə əməliyyatlarıyla sıx əlaqədə olub sığorta olunmuşların əmlak maraqlarının müdafiə olunması vasitəsidir. Sığorta əməliyyatının aparılması təcrübəsi belə münasibətlərin çox mükəmməl bir formasını yaratmışdır: ixtisaslaşmış təşkilat (sığortaçı) sığorta olunanların pay haqqları hesabına sığorta fondu qurur və onlara dəymis ziyanı sığorta ödəmələri ilə təchiz edir.

Sığorta, maliyyə kateqoriyasıyla ilə birgə qarşılıqlı formada sıx bağlı olan iqtisadi məhfumdur. Maliyyə münasibətlərindəki kimi, sığorta da pul vəsaitlərinin dövriyyəsinə həmçinin pul vəsaitinin paylanmasını prosesində iştirak edən təyinatı uyğun fondların vəsaitlərinin formalasdırılması və istifadəsi üçün tələb olunan məbləgə söykənir. Həmçinin sığorta sektoru üçün maddi və ya digər zərərlərin ödənilməsi üçün müəyyən olunmuş mənfəət və yığılmış pul vəsaitlərinin paylanması ilə bağlı olan iqtisadi əlaqələr də səciyyəvidir. Məhz buna görə də sığorta, pul şəklində olan dəyərin gözlənilən dövriyyəsiylə bağlıdır.

Sığortanı bir iqtisadi kateqoriya kimi səciyyələndirən aşağıdakı xüsusiyyətləri də qeyd etmək gərəkdir;

1. Sığorta prosesi zamanı, sığorta hadisəsinin həyata keçməsi nəticəsində maddi və ya digər itkilərin kompensasiya edilməsinə yönləndirilən pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsi üzrə münasibətlər meydana gəlir. Bu əlamətinə görə sığorta, ictimai istehsalın sığorta müdafiəsi kateqoriyasına bənzəyir.

2. Bir və ya bir neçə təsərrüfatda baş verən itkilərin məbləğinin bərabər formada bölüşdürülməsi ilə bağlı olan iştirakçılar arasındakı qapalı bölüşdürücü münasibətlər

formasını da sığorta prosesi üçün xarakterikdir. Zərərin bu cür qapalı şəkildə paylaşdırılması, zərərçəkən təsərrüfatlarının, bir qayda olaraq, sığorta iştirakçılarının sayından az olmasına söykənir.

Zərərin qapalı şəkildə bölüsdürülməsi üçün sığorta iştirakçılarının müəyyən edilmiş sığorta haqqlarının hesabına təsəkkül tapan təyinatlı məqsədli maliyyə-sığorta fondları qurulur. Fondun vəsaitləri yalnız onu təşkil edən iştirakçılar tərəfindən istifadə olunduğu üçün, sığorta haqqının miqdarı, onların hər biri üçün bölüsdürülən itki payını ifadə edir. Buna görə də, sığorta əməliyyatı iştirakçılarının əhatə dairəsi nə qədər geniş olarsa, sığorta haqqlarının məbləği də bir o qədər az, sığorta isə daha məqsədəuyğun və faydalı olar. Sığorta prosesində milyona qədər sığortalı iştirak etdikdə və yüz milyonlarla əmlak sığorta edildikdə, minimum sığorta haqqlarının vasitəsilə maksimum zərəri ödəmək imkanı yaranır.

Zərərin qapalı şəkildə bölüsdürülməsi özəlliyi sığortanı digər maliyyə kateqoriyalarından köklü formada ayırır. Məsələn, dövlət büdcəsinin gəlirləri təşkilatların və vətəndaşların ödəmələri hesabına formalaşır, lakin səfərbər olunmuş pul vəsaitlərinin istifadəsi, bu məbləğləri ödəyən tədiyəçilərin fəaliyyətindən kənarda qalır.

3. Sığorta prosesində itkinin nəinki regional vahidlər üzrə, həmçinin müəyyən zaman kəsiyində paylaşdırılması xüsusi önəm daşıyır.

Sığorta olunmuş təsərrüfatlar arasında sığorta fondunun cari il ərzində ərazi cəhətdən effektiv şəkildə paylaşdırılması üçün kifayət qədər geniş ərazi və sığorta olunan əmlaklarının nəzərə çarpan dərəcədə çox olması tələb olunur. Yalnız bu şərtlərə əməl etməklə, geniş ərazilərdə təbii fəlakətlərin baş verməsi nəticəsində dəymiş zərəri bölüşdürmək mümkün olur. Fövqəladə hadisələrin baş verməsinin təsadüfi əlamətlərinə uyğun olaraq, zərərin zaman üzrə bölüşdürülməsi bir təsərrüfat ilinin çərçivəsindən kənara çıxır. Fövqəladə hadisələr ardıcıl bir neçə il baş verməyə də bilər və onların baş verməsini qabaqcadan proqnozlaşdırmaq mümkün deyil. Buna görə də ehtiyat fondlarının təşkil olunması məqsədilə daxil olan sığorta ödəmələrinin müəyyən faizi uğun dövr ərzində ehtiyatda qorunması zərurəti yaranır.

4. Sığortanın səciyyəvi xarakteristikalarından biri də sığorta fonduna səfərbər olunmuş vəsaitin sığorta ödəmələri şəklində geri qaytarılması ilə bağlıdır. Sığorta ödəmələri iki hissədən - sığortanı həyata keçirən sığorta təşkilatının saxlanması üçün nəzərdə tutulan əlavə xərclərdən ibarət olan sığorta tariflərinə və mümkün olan zərərin kompensasiya edilməsi üçün təyin olunan netto - ödəmələrə əsasən təyin edilir. Netto ödəmələrin miqdarı, müəyyən ərazi miqyasında həyata keçirilən hesabat dövrü (beş ildən on ilə qədər) üzrə olan mümkün itkilərə əsasən təyin edilir. Buna görə də müəyyən zaman dövrü ərzində zərərin ödəniş forması netto ödənişlərin məbləği kimi elə həmin əraziyə qaytarılır. Vəsaitlərin geri qaytarılması xüsusiyyəti sığortanı müəyyən kredit kateqoriyasına bənzədir. Məhz buna görə də sığorta yalnız maliyyə deyil, yeri gəldikdə kredit kateqoriyası kimi də fəaliyyət göstərir.

Hazırkı dövrdə sığorta bazar iqtisadiyyatının daimi şəkildə dinamik tempdə inkişaf edən sektorlarından biridir. Özünəməxsus şəkildə tələb-təklif qanunları olan bazarın mövcud olduğu yerdə mütləq şəkildə risklər də özünü göstərir. Əmlak maraqlarına zərər dəyməsi fərqli səbəblərdən baş verə bilər. Belə bir prosesin baş verməsinə həm əmlak sahibinin şəxsi məsuliyyətsizliyi, həm də müxtəlif proqnoz olunmayan hadisələr səbəb olur. Həmin bu gözlənilməyən fəvqəladə hallar əmlak sahibinin maraqlarına ziyan vura biləcək risklər adlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, heç də bütün risklər sığortalana bilmir. Sığortanın verdiyi üstünlüklərdən istifadə edə bilmək üçün qeydə alınan risklər müəyyən xüsusiyyətlərlə səciyyələnməlidir:

1) Ehtimal olunan riskin həyata keçməsi nəticəsində sığortalıya dəymiş zərərin miqdarı pul vasitəsiylə ölçülə bilən halda olmalıdır. Məsələn, evin yanğın nəticəsində istifadəyə yarasız hala düşməsi, mənfəətdən məhrum olma, məhkəmənin çıxardığı qərar ilə təyin edilmiş təzminat ödənilməsi – bütün bu sadalananlar müəyyən bir məbləğ miqdarı ifadə olunur.

2) Sığorta ediləcək risklə əlaqəli həyata keçmiş nəzərəcarpacaq dərəcədə çox sayda hadisələr olmalıdır. Belə ki, sığorta təşkilatı ona görə qarant verə bilər ki, o, məruz qalmaq ehtimalı yüksək olan risklər üzrə ümum daxil yaradır və daxilində çox az

üzvü hər hansı bir ildə ziyan görür. Hər hansı bir risk altında qalmaq ehtimalı aşağı olduqda isə belə bir əməliyyat aparmaq heç də məqsədə uyğun olmazdı ,çünki bu stuasiyada kassada çox az bir məbləğ toplanır, bunun əvəzində isə ehtimal olunan hadisə həyata keçdiyi halda tələb olunan sığorta ödənişinin miqdarı yığılan sığorta haqqlarından böyük olur.

3) Sığortalanmış risklərin bir digər xarakterik forması odur ki,sonnəticədə heç bir qazanc və ya mənfəət əldə olunmur. Sadəcə olaraq itkilər kompensasiya olunur.

4) Riskin bir digər xüsusiyyəti də budur ki baş verən hadisə tamamilə təsadüfi xarakter daşmalıdır.

5) Riskin sığortalanması şərtlərindən biri də onun cəmiyyətə və ictimaiyyətə zərər verə bilən bir fəaliyyətin ucbatından baş verməməsidir. Belə ki ,məhkəmənin qərarı ilə qanunauyğun müəyyən edilmiş cərimələnmədən sığorta heç bir halda cəmiyyət üçün məqsədəuyğun və ədalətli addım kimi qiymətləndirilə bilməzdi .Cərimələmə bir cəzalandırma metodudur və qanuna zidd əməllər törətmiş şəxsin bu cəzadan sığorta vasitəsilə asanlıqla xilas etməsi onu bu cür addımları yenidən atmağa stimullaşdırır bilər.

6) Sığorta təşkilatı tərəfindən tələb olunan sığorta haqqı məntiqli məbləğdə olmalıdır ki, bu da sığortalanması lazım olan risklərə müəyyən həddlər qoyur.Tez-tez reallaşan risklərdən sığortalanmaq üçün daha yüksək sığorta haqqının tələb olunması kifayət qədər məntiqlidir.

7)Ən nəhayət ,sığortalanan riskin baş verməsi səbəbilə itkilərlə üzləşildiyi halda sığorta olunan şəxsin zərər görmə ehtimalı olmalıdır.

Sığorta riskləri- maliyyə, iqtisadi, daşınmaz və danışına bilən əmlak , təbii ,siyasi risklər şəklində olur. Əmlak riski- əmlakın, zəlzələ, daşqın, yanğından və digər fəvqəladə hallardan təsadüfi şəkildə zərər görməsidir.Maliyyə riski- kredit müqaviləsindən olan risk, tədavül xərclərinin,artan infilyasiya səbəbilə istehsal xərclərinin gözlənilmədən yüksəlməsi və s. ilə əlaqədar riskdir.İqtisadi risk-qəbul olunmuş qərarların və ya həyata keçirilən fəaliyyətin təsadüflüyü nəticəsində baş vermiş zərərin mümkünlüyüdür. Siyasi risk- dövlət orqanları və ya təşkilati qruplar

vasitəsilə siyasi motivlər səbəbilə subyektləri təhlükə qarşında qoyan qorxu riskidir. Siyasi risk özündə xüsusən hərbi əməliyyatları, xalq üsyanlarının, ticarət və valyuta mübadilələrinin qadağan edilməsini birləşdirir. Təbii risklərə-,sel,daşqın,güclü qar və s. hadisələr daxildir.

Sadalanan risklər sivilizasiyaya müəyyən zərərlər vura bilər. Zərərlər maddi olmaqla bərabər, bədbəxt hadisələrin təzahürü nəticəsində fiziki şəkildə də ola bilər. Məhz bu səbəbdən bəşəriyyət daim öz mənafeələrinin qorunmasının daha səmərəli üsulu kimi risklərin sığortalanmasına meyl göstərir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə dövlət şirkət və vətəndaşlara dəyən arzuolunmaz təbii, texnogen və digər hadisələr nəticəsində dəyən zərərləri tam şəkildə kompensasiya etmək iqtidarında deyildir. Bu baxımdan sığorta onların maddi maraqlarının müdafiəsinin qarantı kimi çıxış edərək, cəmiyyətin sosial-iqtisadi sabitliyini təmin etmiş olur. Sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların resursları genişmiqyaslı yatırımların perspektivli istehsal və qeyri-istehsal sahələrinə yönəldilməsinin etibarlı qaynağı kimi rol oynayır.

Sığorta istehsal münasibətlərinin ən mühim həlqərindən biridir. O əsasən ictimai istehsal fəaliyyəti zamanı meydana çıxan maddi zərərlərin kompensasiya edilməsi ilə bağlıdır. Normal təkrar istehsal fəaliyyətinin ən vacib elementlərindən biri istehsalın fasiləsizliyin təmin olunmasıdır. Əgər ictimai istehsal prosesi təbiət hadisələri və digər zərərli proseslərin nəticəsində dayanırsa, belə olan halda cəmiyyət üçün belə vəziyyətlərdən zərər görməmək məqsədilə qabaqcadan hazırlıqların görülməsi vacibdir. Çünki ictimai istehsal prosesi riskli xarakter daşıyır. Bu özünü ilk növbədə özünü insan mənafeyi və təbiətin dağıdıcı təsirləri arasındakı ziddiyyətlərdə göstərməyə başlayır. Belə situasiyalar insan iradəsindən kənar olaraq baş verir və onların ağır nəticələrini müəyyən qədər aradan qaldırmaq məqsədilə sığorta müdafiəsindən istifadə olunur. Bu, ilk növbədə, özünü ictimai istehsal prosesinin sığortalanması və ya qorunması formasında göstərir.

Bir iqtisadi anlayış olan sığorta maliyyə kateqoriyasının əvəzolunmaz tərkib hissəsidir. Bununla bərabər, maliyyə ümumilikdə yığımların və gəlirin bölgüsü və

yenidən bölgüsü ilə bağlıdırsa belə olan halda sığorta yalnız yenidən bölgü münasibətlərini özündə ehtiva edir. İqtisadi anlayış kimi sığortanın özünə məxsusluğunu səciyyələndirən aşağıdakı mahiyyət prinsiplərini misal göstərmək olar:

1. Sığortalama prosesi zamanı pulun yenidən bölgüsü münasibətləri meydana gəlir ki, bu da qıraq, əvvəlcədən təyin oluna bilməyən və dağıdıcı hadisələrin mövcudluğu ilə şərtlənir. Məhz həmin bu hadisələrin baş verməsi nəticəsində milli iqtisadiyyata və vətəndaşlara maddi və mənəvi fiziki olmaqla bir sıra zərərlər dəyir.

2. Sığorta prosesi zamanı sığorta tərəfləri arasında dəymiş zərərin kompensasiya edilməsi prosesi həyata keçirilir. Sığorta tərəfləri deyildikdə, sığorta edənlərlə sığorta olunanlar başa düşülür. Bu tip yenidən bölgü münasibətləri, qanuna uyğun şəkildə tam olaraq təsərrüfatı və bütün ölkə hədudlarını deyil, ictimai həyatın müəyyən hissələrini özündə ehtiva edən itkilərin spontan xarakter daşması ilə şərtlənir. Bu zaman sığorta tərəfləri nə qədər çox olarsa, onda zərərin ortadan götürülməsindən müvafiq olaraq hər bir sığorta edən tərəfə adambaşı o qədər az miqdarda pul düşər. Zərərin kompensasiya olunmasının ən əlverişli metodu sığortalamadır. Bu əlverişlilik, sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin və sığorta olunan əmlakların sayı artdıqca müənasib olaraq daha da artır. Sığorta həmçinin pul vəsaitlərinin sığorta fondu adlanan vahid bir fondə toplanmasını təmin edir. Belə hallarda hər bir sığortaçı maksimum zərəri minimum xərclərə aradan qaldırmaq imkanına malik olur.

3. Sığorta itkilərin həm vaxtında həmdə ərazi vahidləri üzrə pəylaşıdırılması nı təmin edir. Bu zaman bir il ərzində sığorta fondunun vəsaitlərinin səmərəli ərazi bölgüsü üçün geniş ərazilər və çoxlu sayda sığorta obyektinin mövcud olması gərəkdir. İtkilərin lazımi anda aradan qaldırılması fəvqəladə halların təsadüfi xarakter daşması ilə əlaqədardır. Ona görə ki belə fəvqəladə vəziyyətlər hər zaman baş vermir və onların baş verəcəyi vaxtı qabaqcadan proqnozlaşdırmaq mümkün deyildir.

4. İtkilərin örtülü formada kompensasiya olunması sığorta fondunda səfərbərliyə alınmış vəsaitlərin bilavasitə geri qaytarılmasını şərtləndirir. Hər bir sığorta olunanın sığorta fonduna ayırdığı sığorta ödəmələrinin yalnız bir təyinat məqsədi var ki, o da müəyyən ərazidə və müəyyən zaman ərzində zərərin real məbləğinin ödənməsidir.

Buna görə də sığorta ödəmələrinin məbləği dəymiş ziyanın qarşılınması formasında geriye qaytarılır.

Sığorta kateqoriyasının iqtisadi mahiyyətini onun iqtisadi məzmunundan ayrılması daha məqsədə uyğundur. Məlum olduğu kimi mahiyyət apriori anlayışdır, məzmun isə daimi olaraq yenilənilərək , ictimai-iqtisadi quruluşların hər birində özünün əlamətlərinə malik olaraq, sığortanın ictimai-tarixi növlərini müəyyənləşdirir. Sığortaya verilmiş tərif onun hazırki cəmiyyətdə mövcud olan məzmununu xarakterizə edir. Sığortanın iqtisadi mahiyyəti, onun ictimai məqsədlərində ifadə olunmuş funksiyalarında daha yaxşı dərk olunur. Funksiyalar sığortanın maliyyə sisteminin bir hissəsi kimi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa yardım edən təzahür xüsusiyyətləridir. Maliyyə anlayışı öz iqtisadi mahiyyətini hər şeydən öncə bölgü funksiyası vasitəsilə ifadə edir. Bu funksiya özünü sığortanın funksiyalarında göstərir. Sığortanın bazis etibarilə dörd vacib funksiyası vardır.

Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- risk funksiyası;
- qabaqcadan xəbərdar edici funksiyası;
- yığım funksiyası;
- nəzarət funksiyası.

Şəkil 1.1¹(4)

Hər şeydən əvvəl vacib funksiya kimi risk funksiyası özünü göstərir. Belə ki, ikilər həmişə meydana gələ bilər və hətta fasiləsiz olaraq hər il təkrarlana bilər. Sığortanın qarşısına qoyulan hədəflərə uyğun olaraq sığorta təşkilatı zərərçəkmiş təsərrüfat obyektlərinə pul yardımı göstərməlidir. Bu sərhədlər daxilində fəaliyyət göstərən sığorta riski funksiyası yenidən bölgü münasibətlərini həyata keçirir. Dəyərin pul formasında yenidən bölgüsü, təsadüfi sığorta hadisələrinin baş verməsilə əlaqədar olaraq sığorta iştirakçıları arasında aparılır. Yenidənbölgü münasibətləri sığortanın mahiyyətini əks etdirməklə bərabər, sığortanın risk funksiyasının reallaşdırılmasında da mühüm rol oynayır.

Sığortanın öncədən xəbər vermə və ya xəbərdaredici funksiyası əsasən sığorta fondunun vəsaitlərinin müəyyən olunmuş hissəsi hesabına sığorta risklərinin dərəcəsinin aşağı endirilməsinin tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənir. Xəbərdarlıq funksiyası, əhalinin və ya təsərrüfat subyektlərinin öz mümkün itkilərinin nəticələrini aradan qaldırmağa çağırış olmaqla bütün fəaliyyətin obyektin sağlamlığının və s. sığorta olunmasını bildirir. Yəni sığorta ehtimal olunan itkilərin kompensasiya olunmasıdır. Həyat sığor tası növlərində sığorta kateqoriyası, məsələn, şərtləşdirilmiş sığorta məbləğinin həmişəlik sığorta müqaviləsi üzrə yığılması zamanı kredit

¹ B.A.Xankişiyev Sığorta hamı üçün .Bakı ,2005, 73səh.

kateqoriyasına yaxınlaşır. Sağlamlığın, həyatın sığortalıması vasitəsilə pul məbləğinin qənaətlə yığılması, ailə gəlirinin sığorta müdafiəsinə olan ehtiyacı ilə əlaqədardır. Həmçinin sığorta, əmanət funksiyasına da malik ola bilər.

Sığorta üçün ayırmalar sığorta fonduna cəlb olunduğu üçün sığorta həm də yığım funksiyasını reallaşdırır. Sığortanın köməyi ilə kifayət qədər miqdarda pul vəsaitlərinin yığılmasının finans siyasəti baxımından çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Sığortanın başqa bir funksiyası olan nəzarət funksiyası yuxarıda göstərilən üç funksiyanın nəticəsi kimi çıxış edir və konkret sığorta münasibətləri zamanı həmin funksiyalarla birlikdə meydana çıxır. Nəzarət funksiyası sığorta fondu vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Sığorta nəzarətinin qanunvericilik sənədləri əsasında həyata keçirilməsi maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Sığortanın ictimai istehsalın daimiliyini, tarazlığının və müntəzəmliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Son nəticə dedikdə əsasən, zərərlərin zamanında aradan qaldırılmasında sığorta əməliyyatlarının inkişaf göstəricilərində sığorta sahələrinin optimallaşdırılması, sığorta əməliyyatlarının inkişaf göstəriciləri; gəlirlə zərər və itkilərin tam olaraq ödənilməsində; ictimai istehsalın fasiləsizliyinin, müntəzəmliyinin və tarazlığının təmin olunmasında; sığorta təşkilatlarının investisiya fəaliyyətində sığorta fondunun sərbəst vəsaitlərinin müvəqəti formada iştirak etməsində; ölkənin dövlət büdcəsinin gəlirlərinin sığorta gəliri və digər təsərrüfat əməliyyatlarından alınan gəlir hesabına tamamlanmasında özünü göstərir. Müasir dövrdə işçilərin sağlamlığında problemlərin yaranması, əmək qabiliyyətindən məhrum olma i, ailə başçısının dünyasını dəyişməsi zamanı onların sosial sığorta müdafiəsini təmin etmək üçün, sosial sığorta fondu və pensiyafondlarının formalaşması və istifadəsi metodunu daha məqsəduyğun edir. Bu zaman sığorta haqlarını (sosial sığortaya ödənilən haqları) işçilər deyil, onların işlədiyi müəssisə və təşkilatlar ödəyi və s. nəzərdə tutulur.

Beləliklə, sığorta iqtisadi və sosial sferanın ayrı düşünülməyən tərkib hissəsi, bazar infrastrukturunun mühüm elementidir. O, cəmiyyətin və təsərrüfat subyektlərinin

mənafeələrinin müdafiə edilməsini təmin etməklə, bilavasitə onların maraqlarına təsir göstərmək imkanına malikdir.

1.2.Azərbaycan İqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu

Respublikamızda sığorta 3 əsas mərhələdə inkişaf yolu keçmişdir: 1917-ci il oktyabr inqilabına qədər olan dövr, inqilabdan sonrakı dövr (1917-90) və 1990-cı ildən başlayaraq bu günümüzdə qədər olan dövr.

Ölkəmizdə sığorta işinin təşkilinin başlanması XIX əsrin ortalarına təsadüf edir. Azərbaycanda sığorta işi kapitalist-bazar istehsal münasibətlərinin inkişafı, neft sənayesinin təşkil olunması və sahibkarlığın inşifailə sıx bağlıdır. XIX əsrin sonlarında Azərbaycanın neft sənayesinə əcnəbi investorların cəlb olunması səbəbilə sığorta işinin inkişafında yüksəliş başlanır, ilk neft və gəmiçilik şirkətlərinin əsası qoyulurdu. Sənayecilərin qarşılıqlı şəkildə sığortası, yanğın sığortası, vətəndaşların şəxsi varidatının sığortalanması geniş vüsət almağa başlayırdı. Sığorta əməliyyatları səhmdar və kooperativ sığorta cəmiyyətləri tərəfindən aparılaraq həyata keçirilirdi. Bəhs etdiyimiz dövrdə Azərbaycanda bir sıra əcnəbi ölkələrin sığorta şirkətlərin filialları nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərirdilər. Azərbaycanda əsasən gəmilərinin sığortalanması sahəsi üzrə ixtisaslaşmış ingilis şirkəti «Lloyd»un filialları, həmçinin Almaniyadan və «Rus Lloyd» ingilis şirkətinin iki nümayəndəliyi, Rusiya və İranın sərhəd limanlarına kimi daşınan yüklərin sığortası ilə məşğul olan «Repman və Rust» ticarətxana ilə təqdim edilən «Şimali Alman Lloyd»u, habelə gəmilərin və yüklərinin sığortasını həyata keçirən «Alman, Livantiya xətti» cəmiyyəti fəaliyyət göstərməyə başlayırlar.

Bakıda inqilabdan qabaqkı dövrdə sığorta işi artıq inkişaf etmiş sahələrdən biri idi. 1910-cu ildə demək olar ki, Bakıda 18 sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərirdi. Bunların arasında ən böyük sığorta təşkilatı «Rus sığorta cəmiyyəti» idi.

Xəzər dənizində üzən gəmilərin sığortası Bakı şəhərində sığorta işinin əsasını təşkil edirdi. Məhz Bakı vasitəsilə Rusiya -İran dəniz ticarəti praktiki olaraq həyata keçirilirdi.

Bir sıra rus şirkətlərinə sığorta sektorunda böyük pay verilmişdir.1912-ci ilin məlumatlarına əsasən Bakıda 30 sığorta təşkilatı və agentliyi fəaliyyət göstərirdi. Məhz həmin dövrdə alman,ingilis şirkətləri və başqa iri şirkətlərin nümayəndəlikləri , habelə bir sıra Rusiya sığorta təşkilatları öz fəaliyyətlərinə başlamışdır. Ölkəmizdə sığorta işinin ilkin başlanğıcında tanınmış sənayeçilər və milyonçular, Dövlət Bankı şöbəsinin uçot-ssuda komitəsinin üzvləri: Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Ələkbər Dadasov, Musa Nagiyev, Mustafa Rəsulov və başqaları dayanırdılar. Post Sovet məkanının digər başqa respublikalarında olduğu kimi, Sovet hakimiyyəti illəri ərzində Azərbaycanda da dövlət sığorta sistemi qurulmuşdur. Respublikamızda sığorta sahəsinin inkişafında müəyyən dərəcədə rol oynamış Azərbaycan SSR Dövlət Sığortası Baş İdarəsi və SSRİ «Inqosstrax»nın Bakı şəhər şöbəsi fəaliyyət göstərirdi. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra daha dəqiq 1922-ci ildən başlayaraq bütün SSRİ-də sığorta dövlət inhisarına alınmasına başlandı. Bu dövrdə sığorta əsasən dövlət sosial təminat sistemində əlavə kimi fəaliyyət göstərirdi.Ə haliyə göstərilən sığorta xidmətləri məhdud xarakter daşıyırdı. Müasir günümüze qədər dövlət sığortasının inkişaf yolunda uğurlarla yanaşı çox böyük tənəzzüllərdə baş vermişdir. Belə ki, 30-cu illərdə ölkədə fəaliyyət göstərmiş birgə və səhmdar fondlar inzibati üsulla ləğv olunaraq , yerində yalnız dövlət sığortası təşkil olunmuşdur. Bu isə sığorta sistemində rəqabət maneə olaraq və düzgün inkişafın ləngiməsilə nəticələnmişdir. Azərbaycan da dövlət sığortası 1923-cü ildən başlayaraq aparılır. Ölkəmizdə sığorta işinə rəhbərliyi dövlət sığortası idarə heyəti rəhbərlik edir. Regionlarda isə sığorta agentlikləri fəaliyyət göstərir.

Kooperativ sığorta bilavasitə Sentrosoyuzun istehlak kooperasiyası ilə həyata keçirilirdi,1931-ci ildə isə onun fəaliyyəti dayandırıldı. Bu qərardan sonra sığorta əməliyyatları Dövlət Sığorta sında toplanmağa başlandı. 1980-ci illərin sonunadək respublikada sığorta işi iki sığorta təşkilatının və Azərbaycan Respublikasının Dövlət

Sığorta Şirkətinin və SSRİ-nin xarici dövlət sığorta təşkilatının Bakı şəhərindəki şöbəsinin inhisarı altında idi. Onların fəaliyyət əhatə dairəsi qanun vericilik vasitəsilə bölüşdürülmüşdür.

1988-ci ilin 26 mayında “SSRİ-də Kooperasiya haqqında” qəbul edilmiş qanuna görə sığortanın qaydasını, növlərini müəyyən etməyə, kooperativlərə və onların ittifaqlarına kooperativ sığorta təşkilatlarının əsasını qoymağa razılıq verildi. Ölkədə kommersiyaməqsədli sığorta təşkilatları və səhmdar cəmiyyətlərin əsası qoyulmağa başlandı.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra respublikamızda sığorta sərbəst şəkildə inkişaf etməyə başladı. 1991-ci ildə AR Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti yaradıldı. Bu təşkilatın başlıca vəzifəsi ölkəmizdə sığorta xidmətləri bazarının inkişafının tənzimlənməsi, sığortalıların, sığortaçıların və dövlət mənafeyinin qorunması, metodiki rəhbərliyin həyata keçirilməsi, müvafiq normativ-hüquqi sənədlərin hazırlanması və s. olmuşdur.

Milli sığorta bazarı Azərbaycanda 1992-ci ilin əvvəlindən müstəqil şəkildə təşəkkül tapmağa başlamışdır. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən ölkə tarixində ilk dəfə olaraq 1993-cü ilin yanvarında «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununu qəbul olundu. Məhz həmin qanunun tələblərinin icra edilməsi məqsədilə sığorta işinin inkişafına dəstək verən müxtəlif normativ hüquqi sənədlər hazırlanmışdır ki, bu da sığorta xidmətləri həcmində artmasına, sığorta təşkilatlarının maliyyə dayanıqlığının möhkəmlənməsinə təkan verdi. Bununla yanaşı 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Sığorta Cəmiyyətləri İttifaqı yaradıldı. Birliyin məqsədi ölkədə sığorta təşkilatlarının təşəbbüslərini bir yerdə saxlamaq, sığorta bazarının inkişafına dəstək olmaq, onların bir biriylə qarşılıqlı münasibətlərini əlaqələndirmək, dövlət, beynəlxalq-regional və digər təşkilatlarla münasibətlərdə öz üzvlərinin mənafeyini müdafiə olunmasını təmin etməkdir. Sığortaçılar Birliyi və Dövlət Sığorta Nəzarəti ölkədə sığorta işini tənzimləyən normativ-hüquqi sənədləri ortaq şəkildə hazırlamaqla məşğul idi.

Belə ki, 19 96-cı ildə sığortaya aid bir neçə qanunlar “Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında”, 19 97-ci ildə “Rabitə haqqında”, “Məhkəmə və hakimlər haqqında”, “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, “Azərbaycan Respublikasının Gömrükxanası haqqında məcəllə” qəbul edilmişdir. Dövlət sığorta şirkətləri ilə yanaşı öz əl sığorta şirkətlərinin də sayında artım müşahidə olunurdu.

Keçid mərhələdə respublikada «Milli Bank»ın yarandığı, müstəqil xarici-iqtisadi siyasətin yer aldığı, milli valyutanın dövriyyəyə buraxıldığı bir dövrdə sığorta bazarının inkişafı daha da prioritet məsələyə çevrilir və yerli xüsusiyyətlər gözə alınmaqla sığorta işinin inkişafında kommersiyaməqsədli siyasət yürütməyə imkan yaranır. Bazar münasibətlərinin formalaşdığı yeni stasiyada sığortanın təşkili prinsiplərinin köklü surətdə yenidən həyata keçirildiyi, onun fəaliyyətində monopoliya və inhisarın ortadan götürülməsi , sığorta bazarının formalaşdığı, əhali arasında sığorta xidmətlərinin yayıldığı və onun keyfiyyətinin bütün istiqamətlərdə artırılması üçün şərait yarandığı, sığorta şirkətlərinin stabil maliyyə məsələlərinin həll edildiyi bir zamanda sığortanın rolunu və yerini göstərməyə təşəbbüs göstərilir. Sığorta bazarının əsas prioritetə məsələsi gələcəkdə onun daha da inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın dayanıqlığının və yüksəlişinin əsas amili iqtisadi proseslərin sığorta təminatı, respublikanın ümumi daxili məhsulunda sığortanın payının yüksəldilməsidir. Sığorta bazarının inkişafı üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə və təşkilatlara, həmçinin əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin həcmnin genişləndirilməsinə bütün sığorta təşkilatları üçün eyni şərait təmin olunması, sığortalılar qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, sığortalıların və sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorunması təmin edilməlidir. Sığorta bazarının yaradılmasının əsas məramı respublikada sığorta işinin inkişafı üçün maliyyə-iqtisadi, normativ hüquqi bazasını yaratmaqla, , sığorta bazarının, sığorta təşkilatlarının mövcud qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsi üzrə fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sisteminin gücləndirilməsinin, iqtisadi

dayanıqlığın və milli iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri kimi sığortanın rolunun artırılması təmin edilməsidir.

2000-ci ildə qəbul olunmuş məcəllələrdən biri olan Mülki Məcəllədə ayrıca bir fəsil yalnız sığorta münasibətlərinə həsr edilmişdir. Sığortanın əsas müddəaları mülki hüquq münasibətləri kimi öz əksini tapdı. 2001-ci ildə Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi əsasında sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitallarının minimum məbləğləri 2 milyon manat, təkrarsığortaçılar üçün isə 5 milyon manat olaraq müəyyən olundu. Bunun nəticəsində bəzi aşağı nüfuzlu və qeyipeşekar sığorta şirkətləri bazarı tərk etmək məcburiyyətində qaldı, bazar daha da güclənməyə başladı. Sığorta bazarına nəzarət səlahiyyətləri Maliyyə Nazirliyinin sərəncamına verildi və keçmiş 1991-ci ildə yaradılmış Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti ləğv edildi. 2002-ci ildə sığorta sahəsində daha iki qanun qəbul olundu. Belə ki, əmlaka və ətraf mühitə, ətraf mühitin qəza nəticəsində çirklənməsi zamanı əhəlinin həyat və sağlamlığına vurulan zərərə görə “İcbari Ekoloqo sığorta haqqında” və dövlət qulluqçularının sosial müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə “Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında” qanun qəbul edildi. Həmin il baş vermiş təbii fəlakətlər nəticəsində kənd təsərrüfatına külli miqdarda ziyan dəydiyini və belə olan hallarda zərərin kompensasiya edilməsi üçün dövlət vəsaiti ilə yanaşı sığortadan ehtiyat mənbə kimi istifadə edilməsinin zəruriliyi ilə əlaqədar “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” qanun qəbul edildi. 2003-cü ildə sığorta sahəsində aparılan islahatların ardı olaraq sərnişinlərin müdafiəsini gücləndirmək məqsədi ilə “sərnişinlərin icbari sığortası haqqında” qanun qəbul olundu. Dəsiyicilərin hesabına həyata keçirilən sığorta mülki aviasiya sahəsində beynəlxalq təcrübəyə söykənən sosialyönümlü bir addım oldu. Ardınca “Yanğından icbari sığorta haqqında” qanun qəbul olundu. Həmin qanuna görə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslər öz əmlaklarını və mülk mə-suliyyətlərini yanğından icbari sığorta etməlidirlər ki, buda stabil və dinamik inkişaf üçün sahibkarların maliyyə təhlükəsizliyini təmin edən əsas nomativlərdən biridir. 2007-ci ilin axırlarında “Sığorta fəaliyyəti haqqında” AR qanunu qəbul olundu. 2009-cu il fevral ayının 9-da Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin fərmanı ilə AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət sığorta Nəzarəti Xidməti yaradıldı. 2010-cu il iyul ayının 3-də 'İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında' qanun qəbul olundu

Hazırda sığorta bazarı Azərbaycanda özünü inkişaf mərhələsindədir. Sığorta şirkətləri 40-dan çox icbari və könüllü sığorta növlərini təklif edirlər. Lakin bu say hələ də kifayət qədər deyil. Müqayisə üçün deyək ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində əhaliyə 300-dən çox müxtəlif sığorta xidməti növü göstərilir.

1991-ci ildə Azərbaycanda 62 sığorta təşkilatı, o cümlədən 53 milli, 9 korporativ sığortaçı fəaliyyət göstərirdi. Əsas qoyulmuş bir çox kommersiyaməqsədli sığorta təşkilatları sığorta olunanların inamını qazana bilmədiklərinə görə, onların 35-i müflisləşərək öz fəaliyyətini dayandırmışdır. 2016-cı ilin əvvəllərinə olan statistik məlumatlara əsasən Azərbaycanda qeydiyyatdan keçmiş 27 sığorta və 1 təkrar sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərir ki, onlardan 21 özəl, 6 qarışıq mülkiyyət formalı dövlət kommersiya şirkətidir. Həmçinin 20 fevral 2014-cü il statistik məlumatlarına əsasən Respublikada 6 sığorta brokeri fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikasında 2015-ci ildə sığorta xidmətlərindən daxil olan sığorta haqqı 443 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2008-ci illə müqayisədə 2,5 dəfə çoxdur. Aşağıdakı cədvəldə 2015-ci ilin yanvar-dekabr aylarına əsasən şirkətlər üzrə hesablanmış sığorta haqqları və sığorta ödənişləri haqqında məlumat verilmişdir:

Şəkil 1.2

Nö	Şirkətin adı	Sığorta Haqları	Sığorta Ödənişləri
1	“A-Qroup Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	12 603 446,69	7 244 574,06
2	“AXA MBASK” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	18 316 136,72	10 689 925,67
3	“Alfa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 422 064,33	1 548 987,85
4	“AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10 466 922,48	4 231 715,46
5	“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	39 124 190,81	18 234 691,36
6	“Atəşgah” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	43 544 036,32	15 918 349,10
7	“AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	32 763 867,68	7 915 573,56
8	Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	41 384 364,00	13 164 798,00
9	“Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10 073 570,83	4 351 962,18
10	“Azərqarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	299 949,24	3 367,00
11	“Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 422 090,55	1 729 436,81
12	“Başak İnəmə Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 006 736,00	831 656,98
13	“Beynəlxalq Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	11 240 596,61	3 931 671,73
14	“Buta Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 295 019,82	4 788 074,45
15	“Era Trans Sığorta” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	0,00	183 491,21
16	“Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	80 339,50	97 163,43
17	“Mega Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	17 623 969,24	2 307 122,76
18	“Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	54 526 449,39	16 349 699,98
19	“Paşa Sığorta” Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	64 780 265,39	29 885 878,17
20	“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	22 827 377,06	17 649 084,65
21	“Qarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 511 196,59	3 594 937,37
22	“Rəvan Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 141 656,71	1 243 080,38
23	“Standard Insurance” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	19 728 972,65	7 826 774,55
24	“Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10 219 188,22	5 257 901,18
25	"Qala Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	62 133,00	53 341,00
26	“İPƏK YOLU SİĞORTA” ASC	17 554 682,10	635 316,52
27	“Əmrəh Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	886 209,46	572 741,09
	YEKUN	442 905431,39	180 241 316,5

Son dövrdə təkrar sığortanın tətbiqi və inkişafı, Avropa İqtisadi Birliyinə inteqrasiya prosesi və s. qüvvədə olan qanununda müəyyən dəyişikliklərin

olunmasını zəruri edir. Məhz bu səbəbdən 1999-cu ilin 25 iyununda Azərbaycan Respublikasının “Sığorta haqqında” yeni qanunu qəbul edilərək qüvvəyə mindi. Respublikada sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsi, sığorta işinin dünya standartlarına uyğun təşkil edilməsi və təkmilləşdirilməsinin hüquqi bazasını yaratmış olan bu qanun, sığortalıların hüquq və mənafeələrinin müdafiə edilməsini, sığorta işinin inkişafı və həyata keçirilməsini, sığorta müqavilələrindən irəli gələn münasibətlərin tənzimlənməsini, sığortaçıların maliyyə bazasının möhkəmləndirilməsini, sığorta sahəsində müvafiq dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur.

Hansı mülkiyyət formasında olmasından asılı olmayaraq fəaliyyətini qanuniləşdirmək üçün sığorta təşkilatları mütləq şəkildə lisenziya almalıdırlar. Müstəqillik əldə edilənə qədər respublikada müəssisə və təşkilatlar bütövlükdə dövlət mülkiyyətində olduğuna görə onlara məxsus olan əmlakın dövlət tərəfindən sığorta edilməsi həyata keçirilmişdir. Belə ki, dövlət mülkiyyətində olan, idarə və təşkilatlara, müəssisə məxsus əmlakın icbari qaydada sığorta olunması 1992-ci ildən 1999-cu ilə qədər dövlətin qəbul etdiyi qərara müvafiq olaraq dövlət tərəfindən həyata keçirilmişdir. Həmçinin vətəndaşların mülkiyyətində olan tikinti-lərin də icbari şəkildə sığorta edilməsi həyata keçirilmişdir. Buna baxmayaraq 1991-ci ildən sonra özəl sığorta şirkətlərinin yaranması dövlət sığorta orqanları ilə rəqabətin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Üzvlərinin mənafeələrini qorumaq və birgə proqramlarını həyata keçirmək Sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər və təşkilatlar öz fəaliyyətlərini əlaqələndirmək üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, assosiasiyalar ittifaqlar və digər təşkil edə bilərlər. Bu ittifaqlar sığorta fəaliyyəti ilə birbaşa olaraq məşğul olmaq hüququna malik deyillər. Sığorta ittifaqları hüquqi şəxs kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sığorta Nəzarətində qeydiyyatdan alındıqdan sonra öz nizamnamə qaydalarına uyğun olaraq fəaliyyət göstərilir. Sığorta fəaliyyətini lisenziyaləşdirmək üçün ödəmiş nizamnamə kapitalının minimal məbləği Azərbaycan 1 yanvar 2013-cü il tarixinə əsasən nizamnamə kapitalının minimal

məbləği sığorta-çılar üçün -5 milyon manat, təkrar sığortaçılar üçün isə 10 milyon - manat müəyyən edilmişdir.

Minimum tələb olunan kapital məbləği

Tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin təmin edilməsi tələbinin qüvvəyə minmə tarixləri	Sığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği	Təkrarsığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği
2011-cu il 01 yanvar	3 (üç) milyon manat	6 (altı) milyon manat
2012-cu il 01 yanvar	4 (dörd) milyon manat	8 (səkkiz) milyon manat
2013-cu il 01 yanvar	5 (beş) milyon manat	10 (on) milyon manat

Şəkil 1.3² (11)

Hal hazırda qüvvədə olan qanunvericilik norması sığorta şirkətinin əsası qoyulan zaman zamanı həm milli, həm də xarici kapitalın cəlb olunmasına şərait yaradır. “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalında əcnəbi kapitalın həcmi 49%-dən artıq olması qadağandır.

Azərbaycanda sığorta fəaliyyətini aparmağa lisenziya almış ən iri sığorta şirkəti “Azərisığorta” dır. “Azərisığorta” uzun illərdir fəalliyət və tam etibarlı dövlət sığorta şirkətidir və onun Respublikanın bütün regionlarında nümayəndəlikləri mövcuddur.

Dövlət sığorta təşkilatları hüquqi şəxs statusuna malikdir, öz fəaliyyətində nisbətən azaddır, təsərrüfat prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərir. Onların gəlir və xərclər üzrə maliyyə planını sərbəst tərtib etməklə, ştat siyahısını və göstəricilərini təsdiq edirlər. Özəl və səhmdar sığorta şirkətləri bir qayda olaraq nizamnamə kapitalı və sığorta xidmətinin həcminə görə xeyli kiçikdir. Sığorta müqaviləsi yazılı şəkildə bağlanmalıdır. Əks təqdirdə sığorta müqaviləsi etibarsız sayılır (icbari dövlət sığortası müqaviləsi istisnadır). Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq

² Sığorta.maliyye.gov.az

olaraq, tərəflərin öz aralarında gəldiyi razılığa əsasən müqavilə başqa şərtlər daxilində də göstərilə bilər. Sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün sığortalı müqavilə bağlamaq niyyəti barəsində sığortaçıya yazılı formada təklif verir, ya da bu məqsədini şifahi şəkildə bildirir. Qanunla və ya müqavilə başqa hal nəzərdə tutulmuşdursa, sığorta müqaviləsi müqavilənin bağlandığı gündən etibarən qüvvəyə minir.

Sığorta müqaviləsi bir sənədin hazırlanması və yaxud sığortaçının sığortalıya onun yazılı ərizəsi və ya şifahi müraciəti əsasında sığortaçı tərəfindən qol çəkilmiş sığorta polisi (şəhadətnamə) təqdim etmək yolu ilə bağlana bilər. Sonuncu mərhələdə sığortalının sığortaçının təklif etdiyi şərtlər əsasında müqavilənin bağlanmasına sığortalının razılığı sığortaçıdan alınmış polislə birlikdə təsdiq edilir.

Əmlak sığortası müqaviləsi imzalanan zaman sığortalı ilə sığortaçı arasında aşağıdakı məsələlər üzrə razılıq əldə olunmalıdır: baş verəcək sığorta hadisəsinin xarakteri haqqında, sığorta məbləğinin miqdarı haqqında, müqavilənin fəaliyyət müddəti haqqında sığorta obyektı olan müəyyən əmlak haqqında.

Sığorta işində prioritet məsələlərdən biri «Sığorta daxili»nin yaradılmasıdır. «Sığorta daxili» - müəyyən risklərin birlikdə sığortalaması üçün sığorta şirkətlərinin birliyi. «Sığorta daxili» əsasən təhlükəli, iri və təcrübədə yeni olan risklərin sığortaya qəbul edilməsi zamanı yaradılır. Hazırda respublikada əmlakın sığortalanması üzrə sığorta daxili fəaliyyət göstərir. Gələcəkdə sığortanın digər növləri üzrə sığorta daxilinın yaradılması üzrə işlər davam edəcəkdir. 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının yeni «Sığorta haqqında» Qanunu qəbul edilmişdir ki, bu da sığorta işinin respublikada dünya normalarına uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi, sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsinin hüquqi bazasını yaratmışdır.

Ölkəmizdə sığorta işinin təşkilati dövrün iqtisadi və sosial tələblərinə uyğun olaraq həmişə yenidən qurulmuş və təkmilləşdirilmişdir. Sığorta işinin indi fəaliyyətdə olan əsasları 1958-ci ildə qoyulmuşdur. Son 30 il ərzində dövlət sığortası sistemində böyük iqtisadi və sosial əhəmiyyət kəsb etmiş, irəlilə doğru addımlar atılmış və dəyişikliklər baş vermişdir.

Belə ki, sığorta işinin respublikamızın hüdudlarına aid edilməsi yeni özkönüllü sığorta növlərinin inkişafının yüksəldilməsi və onlar üzrə əmə-liyyatların həcmnin artırılmasına dəstək vermişdi. Lakin müttəfiq respublikaların dövlət sığortası işindəki tam sərbəstliyi çox çəkməmiş və 1968-ci ildən etibarən dövlət sığortası sistemi ittifaq-resublikanın əsas orqana çevrilmişdir.

Yenidənqurma dövründə regionların və rayonların tam təsərrüfat hesabı və özünü maliyyələşdirmə prinsiplərinə uyğun keçməsi bütün maliyyə-kredit sisteminin, o cümlədən dövlət sığortasının həmin prinsiplərə uyğun şəkildə qurulmasını tələb etmişdi.

Müstəqil Azərbaycanın təsərrüfat mexanizminin mühüm kəsb edən tərkib həlqələrindən biri sığorta sistemidir. O, külli məbləğdə maliyyə resursları toplamağa imkan verir, təsadüfi hadisələr nəticəsində təsərrüfatlara və vətəndaşlara dəymiş zərərin ödənilməsində mühüm rol oynayır. Lakin respublikamızda hər cür imkan və şərait olmasına baxmayaraq biz könüllü sığorta növlərinin inkişafına görə nəinki dünya, habelə keçmiş ittifaq respublikaları arasında da geri qalıraq. Başqa sözlə, respublikada mövcud tikintilərin və qaramalın 1/10-dən bir qədər çoxu, ev əmlakının 1/8-i, nəqliyyat vasitələrinin isə 1/6-i sığorta olunmuşdur ki, bu da göstəricilərdən də xeyli aşağıdır.

Respublikada və onun hər bir bölgəsində sığorta işinin uğurlu inkişafı onun azad fəaliyyəti ilə bağlıdır. Dövlət sığortası münasibətləri inhisarın qarşısının alınması və əks-inhisar tədbirlərinə müvafiq olaraq təkmilləşdirilməlidir. Respublika sərhədləri daxilində sığorta olunacaq obyektləri və növləri azad şəkildə müəyyən etmək, elmi hesablamalara əsaslanmaqla qiymət dərəcələrini müəyyənləşdirmək sahəsində ona tam sərbəstlik verilmişdir.

Ölkəmizdə təkmil, azad sığorta sisteminin yaradılması tədbirləri , beynəlxalq sığorta münasibətləri sistemindən qətiyyən ayırmamalıdır.

1.3. Sığorta fəaliyyətində nəzarət sisteminin yeri və rolu

Sığortaçının göstərdiyi fəaliyyət o biri təsərrüfat subyektlərindən əsaslı formada fərqlənir, çünki bu fəaliyyət istehsal prosesinin müntəzəmliliyinə və müxtəlif təsadüflər nəticəsində dəymiş zərərlərin kompensasiya edilməsinə istiqamətləndirilmişdir.

Fəaliyyətinin sosial yönümlü olması sığorta ilə məşğul olan şəxslərin təşkilatların dövlət tərəfindən nəzarətə götürülməsini vacib edir. Daha ümumi şəkildə desək bu nəzarət, sığortaçının maliyyə statusunun tədqiq və təhlil olunmasında və onun sığorta olunan şəxs qarşısındakı müqavilə öhdəliklərinin qəbul olunması üçün ödəniş qabiliyyətinə sahib olmasında öz əksini tapmışdır. Qəbul edilmiş məsuliyyətlər üzrə he-sablaşmaların aparılması aparılması üçün sığortaçıda maliyyə sığorta maliyyə vəsaitlərinin ,nəinki müəyyən sığortaçıya, həmçinin sığorta anlıyışının özünə olan inamıda kökündən sarsıtmış olur.İctimai şüurda sığorta ideyasına qarşı yaranan etimadsızlıq, əhalinin dövlət təsisatlarına arşı yaranan tələblərinə də təsirsiz ötürüşdür. Məhz buna görə də dövlət sığortaçının ,əhalinin əmalak və iqtisadi mənafeələrini bir biri ilə əlaqələndirməklə sığorta fəaliyyəti proseslərindən kənarda qalır.Dövlət sığorta nəzarətinin təşkilinin özəyi sığortaçının qabiliyyətinin qarantı kimi çıxış edən ehtiyatların ölçü problemindən ibarətdir.

İnzibati hüquq sığorta brokerləri, sığortaçılar və dövlət arasındakı əlaqələri tənzimləndirən sığorta təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsinə nəzarət olunmasının vacib alətidir və hüququn aşağıda göstərilən xüsusi mənbələrinə söykənir.

Maliyyə hüququ bazası sığorta fondehtiyatları olan sığorta təşkilatlarında, həmçinin sığorta münasibətləri subyektlərinin xərcləri tərkibinin müəyyənləşdirilməsi üzrə münasibətləri sığortaçıların vergiyə cəlb olunma bazasını, gəlirdən verginin tutulması və ödənilməsini, ƏDV-nin , və digər vergi növlərinin və məcburi ödəmələrin müəyyən edilməsini, maliyyə fondlarının yaradılması və onlardan istifadə edilmə- sində sığorta təşkilatları, sığortalılar və dövlət arasında münasibətləri

nizamlayır və aşağıda göstərilən əsas normativ aktları birləşdirir. –Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi; «Sığorta təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair» Təlimat; - «Qeyri-həyat sığortası növləri üzrə sığorta ehtiyatları- nın yaradılması və ayırmaların hesablanması» Qaydası Sığorta fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinin hüquqi bazası və nəzarət tərəfindən həyata keçirilən nəzarət funksiyalarının əsas siyahısı «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müvafiq maddələrində müəyyən edilsə də, bu funksiyalar yada salınır, lakin onların məzmunu açıqlanmır. Sığortaya dövlət nəzarəti aşağıda göstərilən nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır: -maliyyə vəziyyətinə, sığortanın şərtlərinə və sığorta tariflərinin əsaslandırılmasına nəzarət etməni daxil etməklə sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması (Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrinin əksəriyyətində sığortanın şərtlərinə və sığorta tariflərinə ilkin nəzarət etmə ləğv edilsə də, sığortaçının maliyyə sabitliyinə və tədiyyə ödəmə qabiliyyətinə nəzarət etmə nəzarət sisteminin əsas elementlərindəndir); -sığorta ehtiyatlarının yaradılması qaydasının müəyyən edilməsi; -sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsi qaydalarının müəy- yən edilməsi (daha dəqiq olaraq sığorta ehtiyatlarını örtən aktivlərin); -sığortaçının aktivləri və öhdəlikləri arasında normativ nisbətlərin müəyyən edilməsi (tədiyyə ödəmə qabiliyyətinin marjı); -mühasibat və statistika hesabatlarının formalarının və onların təqdim edilmə müddətlərinin müəyyən edilməsi;

-sığortaçıların və sığorta brokerlərinin qeydiyyatının (reyestrinin) aparılması; - sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququnu verən lisenziyaların (icazələrin) dayandırılması və geri götürülməsi. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsinin üç mərhələsini müəyyən etmək olar: ilkin, cari və sonrakı. İlkin mərhələdə sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququ verən lisenziyanın verilməsi barədə qərar qəbul edildikdə nəzarət səmərəli ola bilər. Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrinin direktivlərinə müvafiq olaraq sığorta fəaliyyəti lisenziyalaşdırıldıqda ilkin nəzarət mərhələsi həyat sığortasın- dan başqa, həyat və qeyri-həyat sığortasının həyata keçirilməsi üçün tələb edilən sənədlərin tərkibi

müxtəlif olur. Bundan başqa, sığortanın bu sahələrinin eyni vaxtda bir hüquqi şəxs tərəfindən həyata keçirilməsi qadağan edilmişdir. Bu cür qadağan etmə sığorta ehtiyatlarının yaradılmasının və onları örtən aktivlərinin yerləşdirilməsinin müxtəlif qaydada tənzimlənməsi zəruriliyi ilə əlaqədardır. Mövcud qanunvericilik imkan verir ki, dünyanın bir çox inkişafetmiş dövlətlərindən fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən eyni sığorta təşkilatı həm həyat, həm də qeyri-həyat sığortası növü üzrə fəaliyyət göstərsin. Əsasən də sığorta təşkilatının əsasının qoyulması və sığorta işinin reallaşdırılması hüququnu verən lisenziyanı tənzimləyən normalar üzərində dayanmaq vacibdir. Azərbaycan qanunvericiliyi sığorta müqaviləsi üzrə mülki hüquqi münasibətlərin potensial subyekti kimi sığorta təşkilatının «əsasının qoyulmasını» 2 pilləli prosedur kimi nəzərdə tutur. Sığorta təşkilatının «əsasının qoyulması» proseduru mülki qanunvericilik normaları ilə, sığorta fəaliyyətinin reallaşdırılması hüququ verən lisenziyanın verilməsi isə inzibati hüquq normaları ilə tənzimlənir ki, bu da bir-biri ilə qarşılıqlıqlı anlaşılmazlıq yaradır ki və təşkilatın əsasının qoyulması anında, onun real tədiyyə ödəniş perspektivində olması və s. Bu kimi hallarda təsisçilərin üzə bilmir. rində nəzarət orqanları tərəfindən vacib nəzarətin həyata keçirilməsini təmin edə bilmir. Bir çox dövlətlərdə sığorta təşkilatının qeydiyyatdan keçirilməsi və ona lisenziyanın verilməsi sığorta nəzarətinin bir orqanında toplanmışdır ki, bu da sığorta təşkilatı kapitalının mənbələrinə və onun rəhbərlərinin qabiliyyət və bacarığına dövlət tərəfindən təkmil formada nəzarət etmənin zəruri səviyyəni təmin edir.

Dövlət sığorta orqanlarının tənzimləyici funksiyası, sığorta etdirən şəxslərin edibarlı və inamlı formada müdafiə olunmasını təmin edən 3 əsas funksiyasının həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Sığorta müqavilələrin və razılaşmalarının əldə olunması ilə əlaqədar olan fəaliyyətin yerinə yetirilməsinə icazə verən qeydiyyatın aparılması ilkin və ən başlıca funksiyadır. Bütün sığortaçılar mütləq şəkildə qeydiyyatdan keçmək məcburiyyətindədir. Qeydiyyat sığortaçının professionallıq səviyyəsini və onun maliyyə stabilliyini müəyyənləşdirir. Avropa və ABŞ təcrübəsində adətən maliyyə kredit

sahəsində uğurları ilə nüfuz qazanmış şəxslər tərəfindən sığortaçı barəsində zəmanət məktublarının qeydiyyat məntəqələrinə təqdim edilməsi tələb olunur. Rəsmi nüfuzu və prestici olmayan sığorta cəmiyyəti fəaliyyət göstərə bilməz.

Qeydiyyat aktı dövlətin sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən müvafiq razılıq və lisenziyanın sığortaya verilməsi ilə rəsmiləşdirilir.

Nəzarət sisteminin bir digər funksiyası aşkarlığın təmin olunmasıdır. Sığorta fəaliyyəti ilə professional şəkildə məşğul olan şəxs hər bir şəxs sığortaçının maliyyə vəziyyəti haqqında, tam doğru aydın formada informasiyyadan ibarət olan prospekti nəşr etdirməlidir. Aşkarlıq prinsipi sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Rəqabət mübarizəsində müəyyən məhdudiyyətlərə yol verməmək üçün dövlət sığorta nəzarəti orqanları informasiyanın nə dərəcədə düzgün olduğunu yoxlamalıdır. Sığortaçıların maliyyə vəziyyəti haqqında informasiyaların aşkar şəkildə olması rəqabət mühitinin qorunub saxlanılmasına əlverişli şərait yaradır.

Üçüncü funksiya sığorta sahəsində hüquq normalarına riayət etməkdən ibarətdir. Dövlətin sığort nəzarəti orqanı onun qanun pozuntularına görə istintaq başlamaq, sığortaçıların mənafeələrinə zidd əməllərlə məşğul olan şəxslərə qarşı inzibati ölçülər tətbiq etmək və ya istintaq işini məhkəməyə təqdim etmək hüququna malikdir. Dövlətin sığorta nəzarəti orqanı sığortaçıların operativ –maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılması üzrə bir sıra səlahiyyətlərə malikdir.

Sığorta nəzarətini hüququnu tam və hər tərəfli şəkildə təşkil olunması bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması prosesi zamanı dövlətin başlıca vəzifələrindən biridir. Sığorta nəzarəti hüququnun məqsədi, vəzifələri və formaları “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda müəyyən edilmişdir. Bu sığortaçılar tərəfindən qüvvədə olan qanunvericiliyin şərtlərinə riayət edilməsindən, sığorta fəaliyyətinin səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsindən, sığortalıların, sığortalıların sığortaçıların digər maraqlı şəxslərin, habelə dövlətin hüquq və maraqlarının qorunmasından ibarətdir. Sığorta Nəzarəti hüququnun əsasını Azərbaycan Respublikasının “Sığorta

haqqında” Qanununda, Prezidentin Fərmanlarında, Nazirlər Kabinetinin qərarlarında və digər hüquqi aktlarda müəyyən edilmiş inzibati normalar təşkil edir.

İnzibati hüquq sığortaçıları, sığorta brokerləri və dövlət arasındakı münasibətləri tənzimləyən sığorta təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsinə nəzarət edilməsinin zəruri alətidir və hüququn aşağıda göstərilən əsas mənbələrinə söykənir.

Maliyyə hüququ əsas sığorta ehtiyatları olan sığorta təşkilatlarında, o cümlədən, sığorta münasibətləri subyektlərinin məsrəfləri tərkibinin müəyyən edilməsi üzrə münasibətləri sığortaçıların vergiyə cəlb olunma bazasını, mənfəətdən verginin hesablanması və ödənilməsinə, əlavə dəyər vergisini, digər vergi növlərinin və məcburi ödəmələrin müəyyən edilməsini maliyyə fondlarının yardımını və onlardan istifadə edilməsində sığorta təşkilatlarını, sığortalılar və dövlət arasındakı münasibətləri nizamlayır və aşağıda göstərilən əsas normativ aktları birləşdirir.

-Azərbaycan Respublikası Vergi məəcəlləsi;

-“Sığorta təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair Təlimat”

-“Qeyri-həyat sığortası növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması və ayrılımların hesablanması” Qaydaları

- Sığorta fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinin hüquqi əsası və nəzarət tərəfindən həyata keçirilən nəzarət funksiyalarının əsas siyahısı “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun müvafiq maddələrində göstəriləndə onların mahiyyəti açıqlanmır. Sığortaya dövlət nəzarəti aşağıda göstərilən nəzarət funksiyalarının reallaşdırılması ilə əlaqədardır.

-sığorta ehtiyatlarının təşkil olunması qaydalarının müəyyən edilməsi

- sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi

-sığortaçının aktivləri və öhdəlikləri arasında normativ nisbətlərin müəyyən edilməsi (tədiyyə ödəmə qabiliyyətinin mərci)

-sığorta təcrübəsini ümumiləşdirmək, sığorta fəaliyyətinin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlamaq

-mühasibat və statistika hesabatlarının formalarının və onların təqdim edilmə müddətlərinin müəyyən edilməsi

-sığortaçıların və sığorta brokerlərinin qeydiyyatının (reyestrinin) aparılması

-sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququnu verən lisenziyaların (icazələrin) dayandırılması və ya geri götürülməsi.

-sığorta təcrübəsini ümumiləşdirmək, sığorts fəaliyyətinin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlamaq.

Qeyd olunmalıdır ki, sığorta sahəsində inhisarçılıq fəaliyyətinin və ədalətsiz rəqabətə qarşı tədbirlərin görülməsi, sərhədləndirilməsi və aradan qaldırılması hazır ki qanunvericiliyə müvafiq formada Maliyyə və İqtisadi İnkişaf Nazirlikləri tərəfindən həyata keçirilir. Lisenziyanın əldə edilməsi ilə bağlı məsələlər də Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həll olunur. Lisenziyanın alınması üçün vacib şərtlərdən li, sığorta təşkilatında tam olaraq ödənməmiş nizam-namə kapitalının mövcud olmasıdır.

Maliyyə dayanıqlığının və sığorta əməliyyatlarının təmin olunması prosesi zamanı sığorta nəzarəti sığorta təşkilatlarından bu fondların məbləğlinin manat və digər xarici valyutalr üzrə artırılmasını tələb edə bilər. Fəaliyyətə son qoyulması lisenziyaların ləğv edilməsi barədə qərarların qəbul olunması zamanı sığorta Nəzarəti ekspert komissiyasının sonuncu qərarına əsaslanır. Lisenziyanın əldə olunmasına görə sığortaçı xüsusi rüsum ödəyir.

Fəsil II. Sığorta nəzarəti sisteminin müasir vəziyyəti və onun sığorta fəaliyyəti ilə əlaqəsinin qiymətləndirilməsi

2.1. Sığorta fəaliyyətinə nəzarət sisteminin təhlili

Maliyyə nəzarəti qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanlarının bütün iqtisadi dövlət, müəssisə və təşkilatların maliyyə fəaliyyətləri üzərində nəzarətidir. Maliyyə nəzarəti həmçinin maliyyənin nəzarət funksiyasının reallaşdırma formasıdır. Maliyyə nəzarəti səciyyəvi forma və metodologiya tətbiq etmə vasitəsilə təsərrüfat və idarəolunma obyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin və onunla əlaqəli əməliyyatların təftişi toplusudur. İqtisadi və sosial proseslərim inkişaf etdiyi bir dövrdə xalq təsərrufatının idarə olunmasında əsasəmdə bazar iqtisadiyyatı quruluşunda çevik nəzarət sisteminin qurulması vacib məsələlərdən biridir.

Maliyyə nəzarətinin obyektı təsərrüfat subyektlərinin maliyyə resurslarının təşkili və istifadə olunan zaman meydana gələn pul münasibətləri və yenidən bölgü prosesləridir. Maliyyə nəzarətinin predmetinə bunlar daxildir - maliyyə statistikaları xalis gəlir ƏDV, hər növ gəlirlər, mayadəyəri, rent-əbəllik, fondlar və s. i. Aiddir. Maliyyə nəzarətini yerinə yetirən fiziki və hüquqi şəxslər Maliyyə nəzarətinin subyektləridir.

Maliyyə nəzarəti sadalanan xüsusiyyətlərə əsasən təsnifatlaşdırılır: Mülkiyyət növünə əsasən : dövlət maliyyə nəzarəti və qeyridövlət maliyyə nəzarəti; Dövlət maliyyə nəzarəti konstitusiya və müvafiq qanunvericilik aktları əsasında yerinə yetirilməsi bilavasitə dövlətin maliyyə siyasətinin yerinə yetirilməsi, ölkədə maliyyə dayanıqlığının təmin olunması, dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar fondların vəsaitlərinin təşkil edilməsi və istifadə olunması üzrə nəzarətdən ibarətdir. Dövlət maliyyə nəzarəti dövlət idarələri və müvafiq orqanlar tərəfindən yerinə yetirilir. İdarəçilik təhkimliyindən asılı olmadan o, nəzarət obyektlərinə istiqamətləndirilir. İdarə maliyyə nəzarəti nazirliyin şöbələri, şirkətləri, yerli hakimiyyət orqanları idarələr və s. tərəfindən aparılır. Onun obyektləri kimi istehsal və maliyyə fəaliyyətləri çıxış edir. Daxili maliyyə nəzarəti müəssisə, idarə və təşkilatlarda iqtisadiyyata xidmət

göstərenlər (mühasibat, maliyyə şöbəsi və s.) tərəfindən yerinə yetirilir. Burada nəzarət obyektı müəssisə və təşkilatın şəxsi təsərrüfat və maliyyə fəaliyyəti eləcə də onun ayrı-ayrı sahələri (şöbələr, sex-lər, filiallar, sahələr) hesab olunur. İctimai maliyyə nəzarəti qarşılıqsız və könüllü prinsipi əsasında ayrı-ayrı fiziki şəxslər (mütəxəssislər) tərəfindən yerinə yetirilir. Nəzarətin obyektı yoxlayıcı qarşısında qoyulmuş konkret məsələdən asılı olaraq dəyişir. Sərbəst maliyyə nəzarətini ixtisaslaşmış auditor firma və xidmətləri yerinə yetirirlər.

Qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti təsərrüfatdaxili və auditor nəzarətindən ibarətdir. Dövlət və qeyridövlət maliyyə nəzarəti həyata keçirilmə forma və metodlarına görə müəyyən ümumi cəhətlərə malik olmasına baxmayaraq son məqsədlərinə görə birbirindən fərqlənir. Belə ki, dövlət maliyyə nəzarətinin son məqsədi dövlət büdcəsinə gəlirlərin maksimum səviyyədə tam daxil olmasını təmin etmək, dövlət xərclərini minimal səviyyəyə endirmək, resurslardan səmərəli istifadə olunmasından ibarətdir. Qeyri-dövlət maliyyə nəzarətinin son məqsədi mənfəətin artırılması üçün müəssisələrin pul vəsaiti fondlarının səmərəli istifadə olunması, israfçılığın qarşısının alınması və mərkəzləşdirilmiş fondların təşkilinə zəruri miqdarda vəsait ayrılmasından ibarətdir.

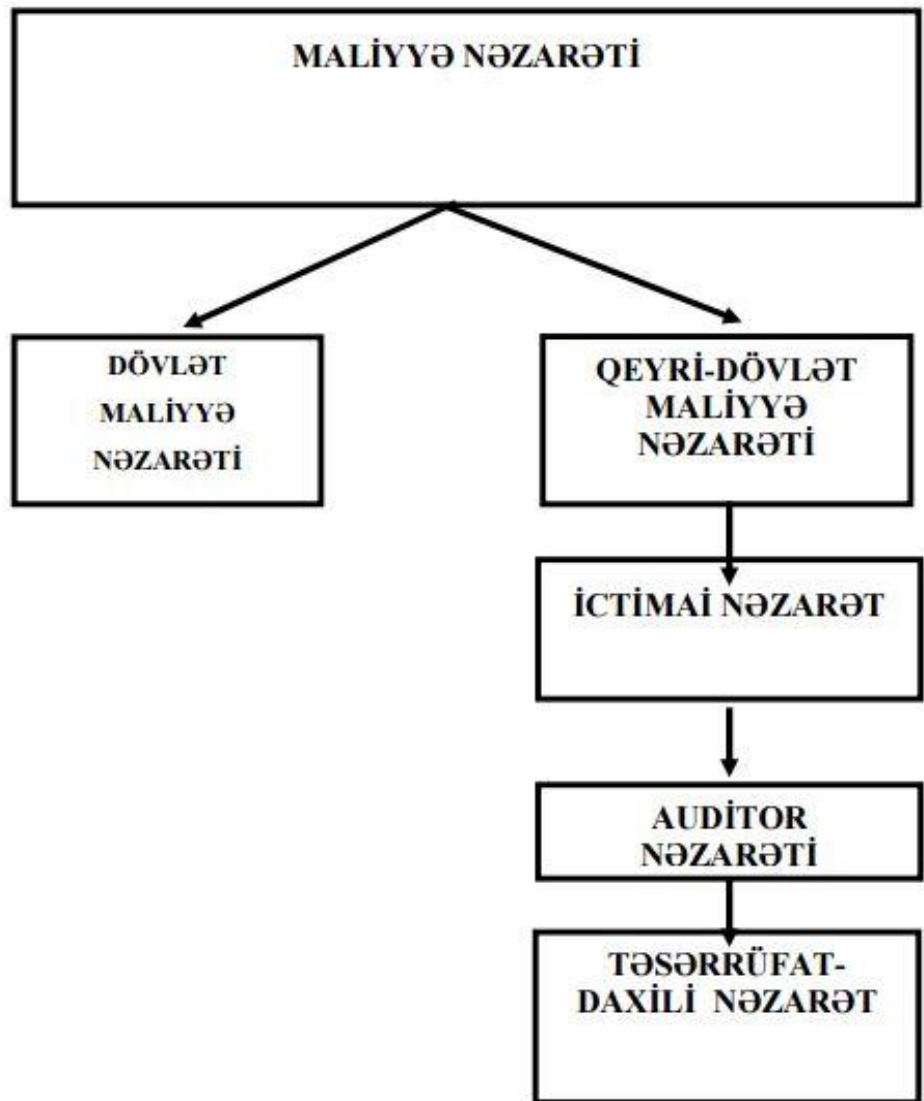
Maliyyə nəzarəti qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanlarının bütün iqtisadi dövlət, müəssisə və təşkilatların maliyyə fəaliyyətləri üzərində nəzarətidir. Maliyyə nəzarəti həmçinin maliyyənin nəzarət funksiyasının reallaşdırma formasıdır. Maliyyə nəzarəti səciyyəvi forma və metodologiya tətbiq etmə vasitəsilə təsərrüfat və idarəetmə obyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin və onunla bağlı əməliyyatların yoxlanılması məcmuəsidir. Sosial-iqtisadi proseslərin inkişaf etdikləri bir şəraitdə xalq təsərrüfatının idarə edilməsində, xüsusən bazar iqtisadiyyatı şəraitində çevik nəzarət sisteminin qurulması əsas məsələlərdən biridir.

Maliyyə nəzarətinin obyektı təsərrüfat subyektlərinin maliyyə resurslarının yaradılması və istifadəsi zamanı yaranan pul münasibətləri və yenidən bölgü prosesləridir. Maliyyə nəzarətinin predmetinə - maliyyə göstəriciləri, mənfəət, əlavə dəyər vergisi, bütün növ gəlirlər, maya dəyəri, rentabellik, fondlar və s. Aiddir.

Maliyyə nəzarətinin subyektləri maliyyə nəzarətini həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslərdir.

Maliyyə nəzarəti aşağıdakı əlamətlərə görə təsnifləşdirilir: Mülkiyyət formasına görə: dövlət maliyyə nəzarəti və qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti; Dövlət maliyyə nəzarəti konstitusiya və müvafiq qanunvericilik aktları əsasında aparılmaqla bilavasitə dövlətin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, ölkədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi, dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar fondların vəsaitlərinin yaradılması və istifadə olunması üzərində nəzarətdən ibarətdir. Dövlət maliyyə nəzarəti dövlət hakimiyyəti orqanları və idarələri tərəfindən həyata keçirilir. İdarəçilik tabeliyindən asılı olmayaraq o, nəzarət obyektlərinə yönəldilir. İdarə maliyyə nəzarəti nazirliyin şöbələri, şirkətlər, yerli hakimiyyət orqanları idarələr və s. Tərəfindən aparılır. Onun obyektləri istehsal və maliyyə fəaliyyəti hesab edilir. Daxili maliyyə nəzarəti müəssisə, idarə və təşkilatlarda iqtisadiyyata xidmət edənlər (mühasibat, maliyyə şöbəsi və s.) tərəfindən həyata keçirilir. Burada nəzarət obyektı müəssisə və təşkilatın özünün təsərrüfat və maliyyə fəaliyyəti və eləcə də onun ayrı-ayrı sahələri (şöbələr, sexlər, filiallar, sahələr) hesab edilir. İctimai maliyyə nəzarəti qarşılıqsız və könüllülük prinsipi əsasında ayrı-ayrı fiziki şəxslər (mütəxəssislər) tərəfindən aparılır. Nəzarətin obyektı yoxlayıcı qarşısında qoyulan konkret məsələdən asılıdır. Müstəqil maliyyə nəzarətini ixtisaslaşdırılmış auditor firma və xidmətləri həyata keçirirlər.³(3)

³ Bağirov D.A. Maliyyə. dərslik. Bakı , 2006, 412səh

Şəkil 2.1

Hazırda maliyyə nəzarəti respublikamızın qanunverici və icraedici orqanları, maliyyə idarələri ,vergi orqanları ,Mərkəzi Bank ,Nazirlik və idarələrin ixtisaslaşmış ins-peksiyaları,Dövlət Statistika komitəsi və digər dövlət idarə orqanları vasitəsilə yerinə yetirilir.

Maliyyə nəzarətinin dövlətin maliyyə siyasətinin uğurla yerinə yetirmək, finans ehtiyatlarından xalq təsərrüfatının bütün sahələrində səmərəli istifadə edilməsini təmin etmək prosesində mühim rol oynayır .Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə nəzarətinin rolu getdikcə artmaqdadır.

Maliyyə nəzarəti-nəzarətin xüsusi sahəsi olub dəyər səviyyəsində istifadə ilə bağlı , məqsədə uyğun yöndə müəyyən tətbiq əhatəsinə sahibdir.

Sosial və iqtisadi inkişaf fəaliyyətləri özünü tənzimləmə bilməz. Bu proseslər hərzaman müxtəlif və ciddi effektlərə məruz qalır, nəticədə sosial və iqtisadi həyatda dövlət iqtisadiyyatı tənzimlənmə sisteminin fəaliyyətinə maneələr törədən çoxlu problemlər meydana gəlir. Həmin problemləri önləmək, ortadan qaldırmaq və mümkün olan hər hansı yeni mənfi təsirlərin qarşısını almaq üçün hökmən iqtisadi nəzarət mexanizmi mövcud olmalıdır. Bazar iqtisadiyyatı dövrün maliyyənin rolu son dərəcə genişləndiyindən maliyyə nəzarətinin vacibliyi də nəzərə cəpacaq dərəcədə yüksəlir. İnzibati-amirlik sistemindən fərqli olaraq azad idarəetmə prinsiplərinə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı quruluşunda dövlətin iqtisadi rolu xeyli qısıılır və bu, iqtisadi azadlığı stimullaşdırmaq məqsədi güdür, lakin belə bir sərbəstliyin əldə olunması heç bir halda öz başınalığa və sui istifadə hallarına gətiribyol verməməlidir. Buna görə də yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşdığı şəraitində iqtisadiyyata dövlət nəzarəti mexanizminin əhəmiyyəti çoxalır. Bazar iqtisadiyyatında nəzarət mexanizmi əsasən maliyyə vasitəsilə həyata keçirilir. Maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarətedici funksiyasının özünü göstərməsi ,və ya reallaşdırılması kimi çıxış edir və burada həmin nəzarətin məqsədi, mahiyyəti müəyyənləşdirilir. Onu da vurğulayaq ki, cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin və ictimai münasibətlərin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq maliyyə nəzarətinin məqsəd və yönələri də dəyişə bilər. Belə bir ciddi proses hazırkı dövrdə ölkəmizdə də gedir ki, bu da, dediyimiz kimi, bazar iqtisadiyyatına keçid zamanı iqtisadi münasibətlərin dəyişməsi ilə bağlıdır. Beləliklə, maliyyə nəzarəti təsərrüfat subyektləri fəaliyyətinin maliyyə məsələlərinin işlənilib hazırlanması, eləcə də maliyyənin təşkilində istifadə olunan özünəməxsus forma və metodların dəyişdirilməsi sahəsində aparılan əməliyyatların məcmusudur. Makro və mikrotənzimləmə proseslərində maliyyə nəzarətindən ümumi milli məhsulun natura və dəyər göstəriciləri, habelə tələblə təklif arasındakı uyğunsuzluğa , bu və ya digər natarazlıqlıqları üzə çıxarmaq üçün də istifadə olunur. Maliyyə nəzarətini həyata keçirmək üçün xüsusi nəzarət orqanları yaradılır və onların hüquqları, vəzifə və

məsuliyyətləri çox ciddi şəkildə, o cümlədən qanunvericilik qaydasında reqlamentləşdirilir.

İqtisadi nəzarətin spesifik sahəsi kimi maliyyə nəzarətinin özünün də obyekt və subyektləri var. Onun obyektə maliyyə ehtiyatları formalaşan zaman və onlardan istifadə olunarkən meydana çıxan pul-bölgü prosesləridir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1. İstehsal biznesi və xidmət sahəsindəki maliyyə münasibətləri; 2. Qeyri-maddi istehsal sahəsindəki maliyyə münasibətləri; 3. Hökumətin mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının təşkil olunması və onların istifadəsi ilə əlaqəli olan maliyyə əməliyyatları. Maliyyə nəzarətinin subyektləri dedikdə, onu həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslər, o cümlədən dövlət-orqanları nəzərdə tutulur. Ölkələrin çoxunda dövlət nəzarəti maliyyə nazirliyi və onun yerli nümayəndəlikləri, vergi təşkilatları, xəzinədarlıq sistemi, mərkəzi bank, hökumət agentlikləri və ittifaqları, digər təşkilatlar vasitəsilə həyata keçirilir.⁴(3)

Bu subyektlərin çoxunda xəzinədarlıq və vergi strukturları çox mühüm rol oynayır. Dövlət maliyyə nəzarəti həm də ayrı-ayrı nəzarət-təftiş bölmələrinin, baş mühasibliklərin, nazirliklərin və komitələrin maliyyə idarələrinin köməyi ilə gerçəkləşdirilir. Bir sıra ölkələrdə maliyyə və ya ticarət məhkəmələri fəaliyyət göstərir. Özəl nəzarəti isə auditor (təftiş) şirkətləri həyata keçirir. Maliyyə nəzarətində yoxlama predmeti qismində bir sıra maliyyə göstəriciləri – mənfəət, gəlir, əlavə dəyər vergisi, rentabellik, maya dəyəri, dövriyyə vəsaiti, müxtəlif məqsədlərə və fondlara ayırmalar və s. çıxış edir. Maliyyə nəzarəti sferasına puldan istifadə yolu ilə gerçəkləşdirilən bütün əməliyyatlar daxildir. Burada ilk növbədə maliyyə ehtiyatlarının formalaşması və onlardan istifadə ilə bağlı olan birbaşa və dolaylı qarşılıqlı əlaqələri, fəaliyyətin bütün növlərini əhatə edən bağlantıları qeyd etmək lazımdır. Konkret desək, maliyyə nəzarətinə aşağıdakılar daxildir:

- iqtisadi qanunların tələblərinə nə dərəcədə riayət olunduğuna nəzarət etmək;
- ÜMM-ün və milli gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi;
- büdcənin hazırlanması və icra olunması;

⁴ Bağırov D.A. Maliyyə. dərslik. Bakı, 2006, 412 səh

- əmək, material və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadə, müvafiq təşkilatlardakı büdcə müəssisələrinin maliyyə vəziyyəti;

- eləcə də bank, vergi nəzarəti, maliyyə bazarlarına nəzarət və başqa sahələr.

Maliyyə nizamına əməl olunmasına dair məsələlərdə maliyyə nəzarəti müəssisələrin, təşkilatların, dövlət-bank-maliyyə strukturlarının məsuliyyəti ilə sıx əlaqəlidir. Bu məsuliyyət maliyyə nizam-intizamına riayət etməyənlərə qarşı inzibati-iqtisadi tədbirlərdə özünü göstərir. İqtisadi effekt tədbirləri maliyyə sanksiyaları və qadağaları vasitəsilə iləhəyata keçirilir. Bazar iqtisadiyyatı dövründə maliyyə nizam-intizamı vaxtaşırı pozulsa da, maliyyə qadağalarına tez-tez gərək duyulsa da, maliyyə nəzarəti belə halların çevik şəkildə ortadan qaldırılmasına, istehsalın səmərəliliyini aşağı salan qadağaların mümkün qədər az olmasına yönəldilməlidir.

Maliyyə nəzarəti növlərinin əsasında yoxlamaların yerinə yetirilməsi vaxtı (dövrü) dayanır. Bu nöqtəyi-nəzərdən maliyyə nəzarətinin üç növü var:

- a) ilkin
- b) cari
- c) sonrakı nəzarət

İlkin nəzarət pul fondunun təşkil olunması, paylanması və istifadə olunması üzrə maliyyə əməliyyatlarına başlanmadan öncə reallaşdırılan nəzarətdir. Maliyyə nizam-intizama riayət olunamasının önünün alınmasında bu mərhələnin çox mühüm əhəmiyyəti var. Bu nəzarət fəaliyyət üçün zəruri olan lisenziya və sənədlərin - büdcə ləhiyyələrinin, maliyyə smetaları, planları, kassa sənədlərinin olub-olmamasının yoxlanmasından ibarətdir. AR Vergi Məcəlləsinin 33-cü maddəsinin I bəndində göstərilmişdir ki, vergi ödəyiciləri vergi nəzarətinin reallaşdırılmasının təmin olunması hədəfə ilə müvafiq olaraq vergi ödəyicisi olan şəxs, onun filial və nümayəndəliklərinin olduğu yer üzrə, habelə sahibkarlıq fəaliyyətini hüquqi şəxs yaratmadan reallaşdıran vergi ödəyicisi olan fiziki şəxs yaşadığı yer üzrə vergi orqanlarında uçota alınır. AR Vergi məəcəlləsinin 24-cü maddəsinə müvafiq olaraq isə, vergi orqanları, yuxarıdakı maddədə göstərilən halda, vergi ödəyicilərinə vergi qanunvericiliyi və vergi qanunvericiliyində edilən dəyişikliklər barədə KİV vasitəsilə i

və ya fərdi qaydada qaarşılıqsız şəkildə məlumatlandırmağa müəyyən olunmuş hesabat formalarının doldurulması qaydalarını başa salmağa, vergilərin hesablanması və ödənməsinə dair izahlar verməyə, onların hüquq və vəzifələri barədə məlumat verməyə borcludurlar.

Beləliklə, maliyyənin nəzarətinin məqsədi maliyyə-hüquq münasibətlərinin iştirakçılarına lazımi metodiki yardım göstərməkdən ibarətdir.

Cari nəzarət-pul əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prosesində aparılan maliyyə nəzarətidir. Belə nəzarət dövlət qarşısında maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, ümumi xərclər və s. həyata keçirilməsi zamanı maliyyə orqanları tərəfindən yerinə yetirilir. Nəzarətin bu növünün aparılmasında hədəf maliyyə fəaliyyəti zamanı yol verilən qayda pozuntularını aşkar etmək və xəbərdarlıq etməkdən ibarətdir.

Cari maliyyə nəzarəti səlahiyyətli dövlət orqanlarından əvvəl əslində müəsisə və idarələrin özlərinin xidməti strukturları tərəfindən gündəlik həyata keçirilməsi mühüm olan nəzarətdir. Belə olan halda, onlar müəyyən səbəbdən yol verilmiş səhvləri dərhal müəyyən edə bilir və onları ortadan qaldırır. Cari maliyyə nəzarətinin obyektı əldə olunmuş mənfəətin dövlət qarşısında öhdəliklərin icra olunması ilə və ya təqdim edilmiş pul vəsaitlərinin xərclənməsi ilə bağlı sənədləşdirmələrdir.

Növbəti nəzarət - maliyyə əməliyyatlarının axırında aparılan maliyyə nəzarətidir. Məsələn, hüquqi şəxslər tərəfindən büdcə öhdəçiliklərinin yerinə yetirilməsindən sonra, yaxud müəyyən məqsədlər naminə pul vəsaitləri xərcləndikdən sonra aparılmış maliyyə nəzarətinin hədəfi əməliyyatların qanunlara uyğun olmasını, onların hədəfyönlü prinsipə müvafiq aparılmasını yoxlamaq, noqsanların müəyən olunması və onlara görə isə hüquq pozğunluğuna yol vermiş şəxslərə qarşı məsuliyyət tədbirləri həyata keçirməkdən ibarətdir. Sonrakı maliyyə nəzarətinin tədqiqat obyektı keçən yoxlama dövrünün maliyyə statistik göstəriciləridir. Məhz buna görə də nəzarəti yerinə yetirən maliyyə orqanı subyektin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini əsaslı və tam olaraq analiz edərək yoxlayır.⁵ (14)

⁵ http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_refe_malkr_4388.doc

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 13 yanvar 13 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş "Xronometraj yolu ilə müşahidə aparılması qaydaları" Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq, vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərin gəlir gotürmək üçün istifadə etdikləri, yaxud vergi tutlan obyektlərin saxlanması ilə bağlı olan istehsal, anbar, ticarət və digər binalarda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada xronometrac metodu ilə müşahidə aparılmasını müəyyən edir. Müşahidə aparılmasının məqsədi vergi ödəyicilərin obyektlərində istehsal həcmnin və mallarının (işçilərin, xidmətlərin) satış dövriyəsini müəyən etməkdən ibarətdir.

Təftiş yerinə yetirən şəxs-lər nəzarət zamanı qanun çərcivəsində hərəkət edərək, hərəkətlərini qanuna əsaslamalı, qanunun tələblərinə riayət etməlidirlər. Təftiş aparılan müəsisə və təşkilatların rəhbərrəri təftiş və yoxlama üçün lazımı şərait yaratmalı və bütün xəbərdarlıqlardan nəticə çıxarmalıdırlar. Aşkar olunmuş nöqsanları dərhal aradan qaldırmalıdılar.⁶(3)

Təftişçinin qeyriqanuni hərəkətlərindən inzibati və məhkəmə qaydasında şikayət etmək olar.

Son illər müəsisə, idarə və təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə çoxlu sayda əsassız müdaxilələrin qarşısını almaq, iri, kiçik orta və sahibkarlığın respublikamızda inkişafına əngəl törədən maneələri aradan qaldırmaq məqsədiylə dövlət tərəfindən ciddi tədbirlər görülür. Azərbaycan Respublikası presidenti tərəfindən verilmiş 1996-cı il 17 iyul tarixli 463 sayılı "İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadagan olunması barədə" fərmanı, "Dövlət nəzarəti mexanzminin təkmiləşdirilməsi və sahibkarlığın inkisafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında" 7 yanvar 1999-cu il tarixli fərmanı, "Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında" 28 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanı, habelə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən maliyyə nəzarəti işini nizamlamaq məqsədilə verilmiş " Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi

⁶ Bağırov D.A. Maliyyə. dərslik. Bakı, 2006, 412səh

tərəfindən dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydaları haqqında" 1-64 sayılı, 27 iyun 2001-ci il tarixli təlimatı, bu qəbildən olan tədbirlərdən hesab olunur.⁷

(14)

Azərbaycanda sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti tərəfindən həyata keçirilir. Sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti Azərbaycan Respublikası sığorta haqqında qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsi, sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi, bu sahədə inhisarçılığın aradan və haqsız rəqabətin aradan qaldırılması, sığortalının hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə həyata keçirilir. Sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün şirkətlərə lisenziya Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən verilir.

⁷ http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_refe_malkr_4388.doc

2.2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Sığorta Nəzarəti

Xidməti və onun fəaliyyətinin təhlili

Sığorta fəaliyyəti olduqca məsuliyyət tələb edən bir işdir. Sığorta şirkətləri özlərinin deyil, digər şəxslərin pul vəsaitinə sərəncam verir. Milyonlarla vətəndaşın həyatı, sağlamlığı və daşımazəmlakı ilə əlaqədar maddi vəziyyəti onlardan asılı ola bilər. Əlbəttə ki, iri məbləğdə, özü də başqasının vəsaitləri ilə işləyən şəxslərin yüksək savad, təcrübə və şəxsi xarakterlərə malik olması vacibdir. Bu baxımdan sığortaçının maliyyə dayanıqlığının və yüksək ixtisaslı kadr heyətinin, habelə səmərəli daxili nəzarət mexanizminin mövcudluğu tələb olunur.

Məhz bütün bu səbəblərdən sığorta sektorundakı fəaliyyətə nəzarət edən dövlət orqanı mövcuddur ki, həmin orqana qanunvericilikdə sığorta nəzarəti orqanı deyilir. Əvvəlki fəsillərdə sığorta nəzarəti orqanının bəzi imtiyazları haqqında məlumat verilmişdir. Lakin sığorta nəzarəti orqanının işi sığorta şirkətlərinin lisenziyalaşdırılması və vətəndaşların şikayətlərinə baxılması ilə bitmir.

Sığortalıların ərizə və şikayətlərinə baxılması: Sığorta nəzarəti orqanının fəaliyyətinin əsas hədəflərindən biri sığortalıların hüquq və mənafelərinin müdafiəsidir. Belə ki, sığortaçı tərəfindən hüquqlarının tapdalandığını hesab edən hər bir şəxs şikayət ərizəsi ilə sığorta nəzarəti orqanına ərizə ilə müraciət edə bilər. Bunun üçün sığortalılar və (və ya) sığorta olunanlar sığorta şəhadətnaməsində qeyd olunan ünvana rəsmi şəkildə müraciət etməlidirlər. Sığorta nəzarəti orqanı rəsmi şəkildə daxil olan hər bir şikayət ərizəsini araşdırır və əgər sığortalının hüquqları pozulubsa və ərizəsi əsaslıdırsa, bu zaman onun pozulmuş hüquqlarının bərpa olunması müvafiq tədbirlər həyata keçirir.

Hüquqi sənədlərin tərtib oluması. Sığorta nəzarəti orqanı yalnız sığortaçıların deyil, təkrarsığortaçıların və sığorta vasitəçilərinin də fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Sığorta nəzarəti orqanı eyni zamanda sığorta fəaliyyətini tənzimləmək üçün

normativ hüquqi bazanın, yəni qanun layihələrinin hazırlanmasında, qaydaların və digər tənzimləyici sənədlərin qəbul edilməsində ixtisaslaşmış bir orqandır. Razılaşaq ki, bu sahə ilə müstəsna olaraq məşğul olduğu üçün bazarın və vətəndaşların maraq və mənafeələrini həmin layihələrdə nəzərə almaq sığorta nəzarətinin həyata keçirilməsinə birbaşa daxildir. O, bu sənədləri hazırlayarkən beynəlxalq təcrübəni, xüsusilə də müasir mütərəqqi tendensiyaları öyrənərək nəzərə alır, bunun üçün sığorta sahəsində beynəlxalq təşkilatlara üzv olur, beynəlxalq tədbirlərdə, təlim kurslarında iştirak edir, dünyada tanınmış və təcrübəli sığorta mütəxəssisləri ilə əməkdaşlıq edir, onların bilik və təcrübəsindən yararlanmaq üçün məsləhətləşmələr aparır və öyrənilən mütərəqqi təcrübələri yerli şəraiti nəzərə almaqla tətbiq edir.

Lisenzialaşdırma. İndi isə sığorta nəzarəti orqanının nəzarət prosesində hansı məsələlərə diqqət yetirdiyinə baxaq. Bir çox digər kommersiya müəssisələrindən fərqli olaraq sığorta şirkəti təsis edilərkən yalnız dövlət qeydiyyatından keçməsi tələb olunmur. O adi bir müəssisə deyil. Üzərinə götürdüyü öhdəlikləri ödəmək üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitinə malik olmalı, şirkəti idarə edəcək şəxslərin bu sahədə müvafiq biliyi, təcrübəsi, habelə müəyyən şəxsi keyfiyyətləri olmalıdır, şirkətin yaxın bir neçə ildə həyata keçirəcəyi fəaliyyəti planlaşdırılmalıdır. Sığortaçının bütün bu və digər tələblərə cavab verməsini təmin etmənin ən optimal vasitəsi kimi lisenzialaşdırma çıxış edir. Sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq niyyətində olan hüquqi şəxs qanunda lisenziya almaq üçün nəzərdə tutulan bütün tələblərə cavab verməsini təsdiq edən sənədləri sığorta nəzarəti orqanına təqdim etməlidir.⁸(3)

Yoxlamaların aparılması. Beləliklə, yarandığı ilk andan müvafiq orqanın nəzarətində olan sığortaçı öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün ilk növbədə maliyyə sabitliyinə malik olmalıdır. Bu o deməkdir ki, müştərilərinə qarşı olan bütün öhdəliklərini vaxtlı-vaxtında yerinə yetirməsi üçün sığorta şirkətinin sərəncamında daim lazımi məbləğdə maliyyə vəsaitləri olmalıdır. Əks halda, hər hansı bir sığorta şirkətinin iflasa uğraması nəticəsində çoxlu sayda insanların, habelə müəssisələrin hüquqları pozula bilər. Bunun qarşısının alınması üçün qanunvericiliklə sığortaçıların

⁸ Bağirov D.A. Maliyyə. dərslik. Bakı, 2006, 412səh

maliyyə dayanıqlığının və ödəmə qabiliyyətinin qorunub saxlanması ilə bağlı normativlər, kapitallarının minimum məbləğinə qoyulan tələblər, habelə sığortalılardan toplanan sığorta haqlarının etibarlı investisiya edilməsi qaydaları və s. müəyyən edilir ki, bütün bunlara riayət edilməsi sığorta nəzarəti orqanının nəzarəti altındadır.

Sığortaçıların bu qaydalara və digər müvafiq qanunlara əməl edib-etməməsini, eləcə də maliyyə dayanıqlığının qanunvericiliyə uyğun təmin edilib-edilməməsini müəyyən etmək üçün nəzarət orqanı şirkətlərdən hesabatlar alır, onlarda müntəzəm yoxlamalar aparır.

Vəzifəli şəxslərin uyğunluğuna nəzarət. Sığorta nəzarəti orqanı həm də sığortacıların rəhbər vəzifələrində çalışan şəxslərin işə uyğun gəlməsi məsələsini də öz nəzarətində saxlayır. Hər bir sığorta şirkəti öz rəhbərlərini təyin etməzdən əvvəl nəzarət orqanı həmin vəzifələrə namizədlərin təhsilinin və iş stajının uyğunluğunu, iqtisadi və mülkiyyət sahəsində cinayət(və ya cinayətlər) törədib-törətməməsini müəyyən etmək üçün araşdırmalar təşkil edir.

Daha sonra həmin şəxslər sığorta haqqında biliklərini təsdiq etmək üçün müvafiq imtahandan keçməlidir. Sığorta nəzarəti orqanı yalnız imtahandan uğurla keçən və qanuna uyğun təhsilə və iş təcrübəsinə malik olan namizədin müvafiq rəhbər vəzifəyə təyin olunmasına razılıq verir.

Sığorta vasitəcilərinə nəzarət. Sığorta bazarında yalnız sığortacıların rəhbər vəzifələrinə namizədlərin deyil, bu bazarda mühüm rol oynayan sığorta vasitəcilərinin də keyfiyyətinə nəzarət olunur. Bildiyiniz kimi sığorta vasitəciləri, yəni sığorta agentləri və sığorta brokerləri sığortalıların sığortacıları əlaqələndirməklə kifayətlənməyib, onların sığorta müqaviləsini bağlamaq və hansı öhdəliklərlə imzalamaq qərarlarına təsir göstərə biləcək şəxslərdir.

Siz hansı həyat sığortası şirkətilə, hansı sığorta növü üzrə, hansı şərtlərlə müqavilə bağlamaq haqqında düşünərkən bir vasitəçiyə ehtiyacınız olacaq. Çünki bu məsələləri izah etmək onların birbaşa vəzifəsidir. Həmin vasitəçiləri tapmaq o qədər də çətin deyil, belə ki, sığorta bazarının professional iştirakçılarının reyestrini aparan sığorta nəzarəti orqanının saytında sığorta agentlərinin və brokerlərin də reyestri

yerləşdirilir. Reyestr cədvəlində müvafiq əlaqə məlumatlarını götürməklə əlaqə saxlayaraq sizi maraqlandıran sualları verə bilərsiniz. Hətta əgər sığortaçı sığorta vasitəçisinə müvafiq səlahiyyət veribse, sığortaçının özü ilə görüşmədən belə sığorta vasitəçisi ilə müqavilənizi rəsmiləşdirə və sığorta haqqını ona ödəyə bilərsiniz.

Sığorta nəzarəti orqanı yalnız yaş, vətəndaş qüsursuzluğu və qanunda nəzərdə tutulmuş digər tələblərə uyğun olan və həmin orqanın keçirdiyi attestasiya imtahanlarından müvəffəqiyyətlə keçmiş şəxslərə sığorta agentləri və sığorta brokerləri fəaliyyətini həyata keçirmək icazəsi (lisenziyası) verir. Sığorta vasitəçiləri qismində fiziki şəxslərlə yanaşı, hüquqi şəxslər də fəaliyyət göstərir.

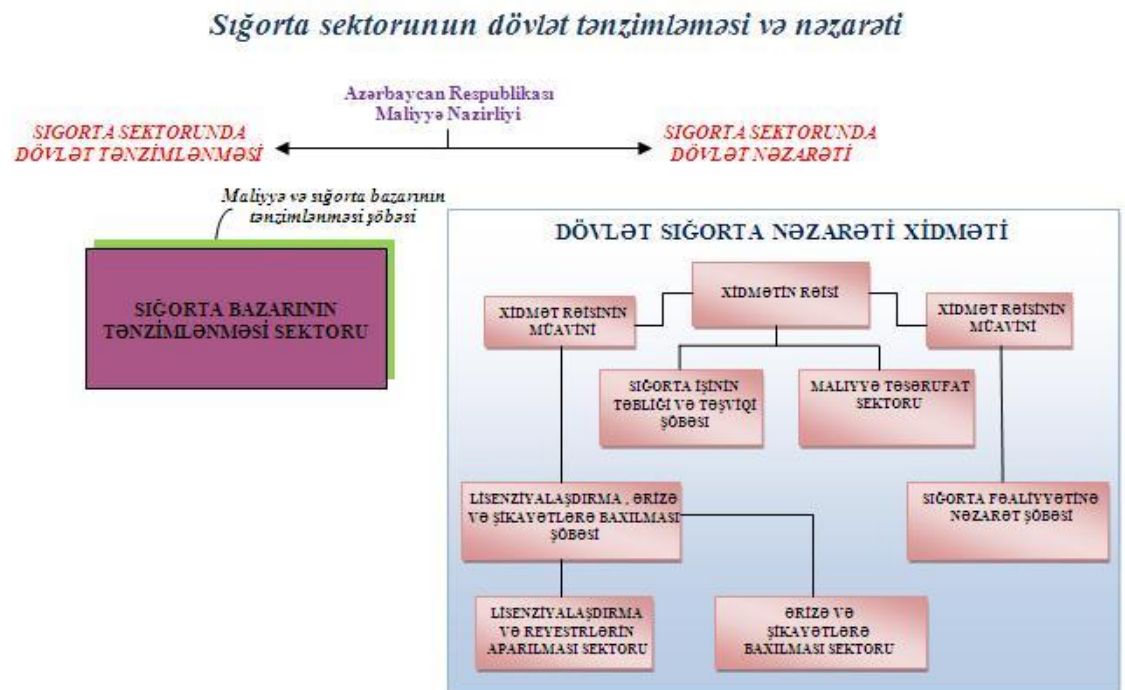
Sığorta qaydalarına nəzarət. Sığortalıların mənafələrinə zidd sığorta müqavilələrinin bağlanması qarşısını almaq məqsədilə sığorta nəzarəti orqanı şirkət tərəfindən hazırlanan sığorta qaydalarının qanunvericiliyə və sığortalıların mənafeyini pozmayan təcrübəyə uyğunluğuna nəzarət edir. Bildiyimiz kimi sığorta qaydaları müqavilənin tərkib hissəsi olur. Bu səbəbdən onun şərtlərinin qanunvericiliyə və sığortalının maraqlarına uyğun olması tələb olunur.

Qaydalar bu orqan tərəfindən nəzərdən keçirilərək razılaşdırıldıqdan sonra sığortaçı həmin qaydalar əsasında müvafiq növ üzrə sığorta müqavilələri müqavilələr bağlamaq hüququna malikdir.

Sanksiyalar. Sığortaçı öz fəaliyyətində qanunvericiliyin və ya sığorta nəzarəti orqanının tələblərini pozduqda, nəzarət orqanı ona qarşı sanksiyalar tətbiq edir. Bu sanksiyaların tətbiq edildiyi hallar və qaydalar qanunvericilikdə ətraflı şəkildə öz əksini tapıb. Bu o deməkdir ki, hər bir sığortaçı öz hərəkətlərinin və ya hərəkətsizliklərinin onun üçün hansı mənfi nəticəyə gətirib çıxaracağından xəbərdardır. Sığortaçıya məlumdur ki, fəaliyyətində ciddi qanun pozuntuları aşkar edildikdə, vətəndaşların hüquqlarının və qanuni maraqlarının pozulduğu hallarda lisenziyasının qüvvəsinin məhdudlaşdırılması, dayandırılması, hətta ləğvi ilə belə üzləşə bilər.

Sığorta bazarının səmərəli, etibarlı, ədalətli və sabit tərzdə fəaliyyət göstərməsi və sığorta sektorunun dayanıqlı inkişafı üçün ölkədə sığorta tənzimlənməsi və sığorta

nəzarəti sistemi mövcud olmalıdır. Hal-hazırda respublikamızda dövlət sığorta nəzarəti orqanı funksiyasını Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti həyata keçirir. Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il tarixli fərmanı ilə sığorta fəaliyyəti sahəsində dövlət tənzimləməsini və nəzarətini, sığortalıların, sığortaçıların və sığorta bazarının digər professional iştirakçılarının, habelə bu sahədə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorunmasını təmin etmək məqsədilə yaradılmışdır.

Şəkil 2.2⁹(11)

Yuxarıdakı cədvəldə Sığorta Nəzarəti Xidmətinin strukturu göstərilmişdir. Xidmətə Azərbaycan Respublikasının maliyyə naziri tərəfindən vəzifəyə təyin edilən və vəzifəsindən azad olunan rəis tərəfindən rəhbərlik edilir. Rəis Xidmətə həvalə olunmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün səxsən məsuliyyət daşıyır. Xidmət rəisinin həmçinin AR Maliyyə Naziri tərəfindən təyin və ya azad edilən 2 müavini də

⁹ Sığorta.maliyye.gov.az

mövcuddur. Ximət Rəisi müəyyən olunmuş əməyin ödənməsi fondu və işçilərin sayı səviyyəsi daxilində xidmətin strukturasını, stat cədvəlini və ayrılmış büdcə təhsisatı daxilində xərclər smetasını təsdiq olunması üçün AR Maliyyə Nazirliyinə təqdim e-dir. DSXN-nin xərclər smetasına müvafiq olaraq dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin və büdcədən kənar xüsusi vəsaitlərin istifadə olunmasına sərəncam verir. Səyar yoxlamaların aparılması barədə iş planını AR Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırmaqla təsdiq edir. İşçilərin ixtisasının artırılması və onların pesə hazırlığının təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görür. Xidmət tərəfindən aparılmış səyar yoxlamaların və maliyyə hesabatlarının təhlilərinin nəticələri haqqında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinə hesabatlar təqdim etməlidir. Bundan başqa rəis bütün dövlət orqanları, yerli özünü idarəetmə orqanları, hüquqi və fiziki şəxslərlə münasibətlərdə xidməti vəkalətnamə olmadan təmsil edə bilər.

Ölkəmizdə sığorta bazarının inkişaf səviyyəsinin artırılması və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq normaların və beynəlxalq təcrübənin Azərbaycan Respublikasının sığorta bazarında tətbiqi üçün müvafiq tədbirlər Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Buna görə də Dövlət Sığorta Nəzarətinin qarşısında bir sıra vəzifələr durur: sığorta novlərinin aparılmasına icazə və könüllü sığortaların aparılması üzrə sığortaçılar tərəfindən hazırlanmış sığorta qaydalarının tətbiqinə razılıq vermək; Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmış iş planına uyğun olaraq və qanunvericilikdə göstərilmiş hallarda və qaydada sığortaçılarda və təkrar sığortacılarda və sığorta vasitəçilərinə səyar yoxlamalar aparmaq; qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məhkəmə qərarlarına və hüquq-mühafizə orqanlarının müraciətlərinə əsasən sığortaçıların, təkrarsığortaçıların və sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətini yoxlamaq; Xidmətin işçiləri tərəfindən aparılan yoxlamalar zamanı cinayət xarakterli faktlar aşkar edildikdə sənədlərin hüquq-mühafizə orqanlarına göndərilməsini təmin etmək; yoxlama-təftişlərin nəticələrinin müzakirə edilməsini və rəsmiləşdirilməsini Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada həyata

keçirmək; sığortaçılar və sığorta vasitəçiləri tərəfindən təqdim olunan müvafiq hesabatların siyahısını, formalarını və təqdim olunması müddətlərini müəyyənləşdirmək, belə hesabatları almaq və təhlil etmək; sığortaçıların və təkrarsığortaçıların maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə, o cümlədən onların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş normativlərə əməl etmələrinə nəzarət etmək; sığortaçıların və müvafiq sığorta vasitəçilərinin rəhbər işçilərinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğuna nəzarət etmək; sığorta sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi üçün müvafiq beynəlxalq təşkilatlarla və xarici ölkələrin müvafiq təşkilatları ilə işgüzar əlaqələr yaratmaq; sığortaçıların və təkrarsığortaçıların əlaqəli şəxsləri ilə münasibətlərində qanunvericiliyin tələblərinə riayət etmələrinə nəzarəti həyata keçirmək; sığorta sahəsində çirkli pulların yuyulmasının və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada tədbirlər görmək; sığorta sahəsində fəaliyyət göstərən azad auditorlar, azad ekspertlər və sığorta sahəsində yardımçı fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərlə bağlı qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirmək; sığorta və ya təkrar sığorta müqavilələri partfelinin digər sığortaçıya və ya təkrar sığortaçıya ötürülməsinə razılıq vermək; sığortaçıların Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarda filiallarının və nümayyəndəliklərinin açılmasına razılıq vermək; lisenziyası ləğv olmuş və ya lisenziyasının qüvvəsi dayandırılmış sığorta bazarının professional iştirakçılarının sığorta qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək; ləğv edilən sığortaçıların ləğvetmə komissiyalarının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirmək və bununla bağlı qanunvericiliyə uyğun müvafiq tədbirlər görmək; vətəndaşların, müəssisə, idarə və təşkilatların sığorta məsələlərinə aid olan ərizə, şikayət və təkliflərinin həlli üçün səlahiyyətləri daxilində araşdırmalar aparmaq və qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq tədbirlər görmək; sığortaçıların, təkrarsığortaçıların, sığorta brokerlərinin, sığorta agentlərinin, eləcə də müvafiq xarici təkrarsığortaçıların və xarici sığorta brokerlərinin, sığorta sahəsində yardımçı fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin və azad ekspertlərin reyestrini aparmaq; qanunvericiliklə

nəzərdə tutulmuş müvafiq inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq və inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasına nəzarət etmək; öz fəaliyyəti barədə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə illik hesabatlar vermək; Xidmətin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində öz səlahiyyətləri daxilində tədbirlər görmək və bu sahədə müvafiq normativ tənzimləmənin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təkliflər vermək; öz fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin digər struktur bölmələri, Azərbaycan Respublikasının sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının assosiasiyaları və Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Assosiasiyası ilə əlaqələndirmək; qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət və kommersiya sirrinin qorunması üçün zəruri tədbirlər görmək.¹⁰ (11)

Sadələndirən vəzifələri yerinə yetirmək üçün xidmət bir sıra hüquqlara malikdir: Sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarından hesabatlar və sığorta statistikasına dair lazım olan məlumatlar almaq; tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq dövlət orqanlarından, kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarından, onların vəzifəli şəxslərindən özünün tənzimləmə və nəzarət vəzifələrini həyata keçirmək üçün lazım olan məlumatlar, zəruri hallarda arayış və izahatlar almaq; sığortaçıların, təkrarsığortaçıların və sığorta vasitəçilərinin səyyar yoxlanılmasını aparmaq, belə yoxlamaların təyin edilməsi, müddəti, istiqamətləri və vaxtının uzadılması barədə qərarlar qəbul etmək; arasdırma və yolxamalar zamanı zəruriyyət yarandıqda hüquq-mühafizə və digər dövlət orqanları ilə əlaqəli fəaliyyət göstərmək; qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əsaslarla sığortaçılara və sığorta brokerlərinə icrası məcburi olan təqdimatlar vermək, onlara verilmiş lisenziyanın qüvvəsinin dayandırılması və ya məhdudlaşdırılması, lisenziyanın qüvvəsinin bərpa edilməsi, məhdudlaşdırılmasının aradan qaldırılması və ləğv edilməsi haqqında qərarların qəbul edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təkliflər vermək; sığorta, təkrarsığorta, sığorta brokeri və sığorta agenti fəaliyyətinə verilmiş lisenziyanın ləğv edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qarşısında vəsatət qaldırmaq; qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda sığorta ödəməsinin sığortaçının

¹⁰ <http://www.sigorta.maliyye.gov.az/content/%C9%99sasnam%C9%99>

bank hesablarından ödənilməsi üçün banklara və ya digər kredit təşkilatlarına icrası məcburi olan sərəncam vermək; fəaliyyətlərinin inkişaf etmiş beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması barədə sığorta bazarının ixtisaslaşmış iştirakçılarna tövsiyələr vermək; lisenziyası ləğv olunmuş sığortaçıların Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulan əsaslarla məcburi qaydada ləğv edilməsi haqqında müvafiq tədbir görmək üçün Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qarşısında vəsatət qaldırmaq; Azərbaycan Respublikasının maliyyə bazarının subyektlərinə nəzarəti həyata keçirən digər dövlət orqanları ilə partnyorluq etmək və lazımi məlumat mübadiləsi həyata keçirmək; digər ölkələrin sığorta nəzarəti orqanları ilə və beynəlxalq təşkilatlarla sığorta sektorunda tənzimləmə və nəzarət məsələləri sahəsində əlaqələrdə iştirak etmək; öz işçilərinin peşə hazırlığının və ixtisas keyfiyyətlərinin artırılması məqsədilə tədbirlər görmək, o cümlədən onların yerli və beynəlxalq səviyyədə keçirilən təlim kurslarında, seminarlarda, konfranslarda və digər bu kimi tədbirlərdə iştirakını təmin etmək; sığorta ilə bağlı keçirilən beynəlxalq tədbirlərdə iştirak etmək; sığorta işinin öyrənilməsi, sığorta ilə bağlı inkişaf etmiş beynəlxalq təcrübənin, o cümlədən beynəlxalq standartların mənimsənilməsi məqsədilə təlim kursları, seminarlar, konfranslar və digər bu kimi tədbirlər təşkil etmək; sığortaçıları tərəfindən fiziki şəxslərə təqdim olunan sığorta növləri üzrə müvafiq sığorta qaydalarını hazırlamaq və təsdiq edilmək üçün Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qarşısında vəsatət qaldırmaq; Azərbaycan Respublikasında sığorta işinin inkişafı və vəziyyətinə dair marifləndirmə işləri aparmaq, bu məqsədlə analitik və elmi-kütləvi informasiya və digər təbliğat vasitələrindən istifadə etmək, çap məhsullarının nəşr edilməsini təmin etmək; qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada xarici və yerli mütəxəssisləri, ekspertləri, məsləhətçiləri, tərcüməçiləri öz fəaliyyətinə cəlb etmək; sığorta bazarının konyunkturasını və sığorta ilə bağlı ictimai düşüncəni qiymətləndirmək üçün sığortaçıları və onların assosiasiyaları ilə birlikdə idarə, müəssisə və təşkilatlarda, habelə vətəndaşlar arasında vaxtaşırı sosioloji rəy sorğuları keçirmək.

Dövlət sığorta nəzarəti iki qabaqcadan və cari nəzarət olmaqla iki formada həyata keçirilir. Qabaqcadan nəzarət Sığortaçılara, təkrarsığortaçılara və sığorta vasitəçilərinə lisenziyaların verilməsi, Sığortaçıların təkrarsığortaçıların rəhbər işçi vəzifələrinə namizədlərinin attestasiyadan keçirilməsi, Fiziki şəxs sığorta vasitəçisi lisenziyası almaq istəyən şəxslərin attestasiyası, Sığortaçılara müvafiq sığorta növünün aparılmasına icazənin verilməsindən ibarətdir. Bir digər nəzarət forması olan cari nəzarət isə Sığortaçılardan, təkrarsığortaçılardan və hüquqi şəxs olan sığorta brokerlərindən hesabatların alınması və təhlili, Səyyar yoxlamaların keçirilməsi Sığortalıların, sığorta olunanların və digər maraqlı şəxslərin ərizə və şikayətlərinə baxılmasını özündə əhatə edir. Azərbaycanda sığorta qanunvericiliyində bir sıra mühüm dəyişiklər və əlavələr aparılır ki, bunlardan biri də “Sığorta fəaliyyəti haqqında” qanuna əlavə edilən “Aktuari fəaliyyəti” fəsilidir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq əsasnamədə qeyd olunur ki, aktuari fəaliyyətinin məqsədi sığortaçının maliyyə dayanıqlığının və ödəmə qabiliyyətinin “Sığorta fəaliyyəti haqqında” qanuna tələb olunan səviyyəsinin təmin olunması məqsədilə tələb olunan kapitalın məbləğinin, məcmu kapitalın məbləğinin, sığorta ehtiyatlarının məbləğinin, zərərlik dərəcəsinin, sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələri üzrə şəxsi tutumun, sığortaçının və ya təkrarsığortaçının maliyyə dayanıqlığının və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş göstəricilərin müəyyən edilməsi üçün müvafiq hesablamaların aparılmasıdır. Aktuar hesablamalarının aparılmasına dair təlimat sığorta nəzarəti orqanı müəyyən ediləcəkdir.

Qanunla aktuari fəaliyyətinin istiqamətləri göstərilir. Belə ki, aktuari, sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması metodları və mənbələri ilə bağlı məsləhətlər və tövsiyələrin verilməsi, sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı məsələlər üzrə xidmətlərin göstərilməsi, sığorta tariflərinin hesablanması və iqtisadi əsaslandırılmasının metodologiyasının işlənib hazırlanması, qanunda müəyyən edilmiş sığorta siniflərinin təsnifatına müvafiq olaraq sığorta risklərinin tədqiq edilməsi və sistemləşdirilməsi, sığortaçının könüllü sığorta növləri

üzrə sığorta qaydalarındakı şərtlərin iqtisadi əsaslandırılması, həyatın yığım sığortası müqavilələri üzrə sığorta olunanlara verilən borcların son həddinin müəyyən olunması və aktuar hesablamalar üzrə məsləhət xidmətləri kimi xidmətlər göstərəcəkdir.

Aktuari fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə aid olan xidmətlər sığorta xidmətlərinin tərkib hissəsi hesab edilir.

. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti sığorta sektorunda fəaliyyət göstərən bir çox nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla sığorta sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və mübadiləsi, sığorta bazarının inkişaf etmiş bazarlara inteqrasiyası və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətlərində qarşılıqlı əlaqələr qurmuş və birgə müxtəlif tədbirlər keçirmişdir. 2012-ci il 29-31 noyabr tarixində Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti və Avropa Komissiyasının təşkilatçılığı ilə Bakı şəhərində "Risk əsaslı ödəmə qabiliyyəti tələbləri (Solvency II)" adlı 2 günlük seminar təşkil edilmişdir. Seminarda Almaniyanın sığorta nəzarəti orqanından (BaFin) olan mütəxəssislər mühazirələr oxumuş və iştirakçılar tərəfindən ünvanlanmış sualları ətraflı cavablandırmışlar

2012-ci il 02-07 sentyabr tarixində Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti Toronto Mərkəzi ilə birlikdə "Problemlə sığorta şirkətlərinə nəzarət" mövzusunda beynəlxalq seminar keçirmişdir. Toronto Mərkəzinin təcrübəli ekspertlərinin təqdimatında keçirilən seminarda ümumilikdə 6 ölkənin sığorta nəzarəti orqanlarından 18 nəfər iştirak etmişdir. Seminarda açılış sözü ilə Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin rəisi Namiq Xəlilov və Toronto Mərkəzinin prezidenti Babək Abbaszadə çıxış etmişlər. Seminarın birinci günündə sığorta sahəsində ümumi vəziyyət, liderlik prosesi, effektiv idarəetmə üsulları ilə bağlı təqdimatlardan sonra, iştirakçılar qruplara bölünərək fikir mübadiləsi aparmış və gəldikləri yekun nəticələri digər iştirakçılar və ekspertlərlə bölüşmüşlər. Seminarın ikinci günü yalnız problemlə maliyyə institutlarına nəzarət mövzusunda həsr olunmuş və bu mövzuda təcrübəli ekspert C. Tompsonun təqdimatlarından sonra bu mövzuda da iştirakçılar arasında fikir mübadiləsi aparılmışdır. Seminarın üçüncü günü vaxtilə hər hansı bir sığorta

şirkətində baş vermiş konkret halın tədris nümunəsi şəklində iştirakçılar tərəfindən həll olunması və sığorta nəzarəti orqanı ilə sığorta şirkəti rəhbərlərinin dialoqu şəklində müzakirələrin aparılması ilə yekunlaşmışdır. Dördüncü gün simulyasiya oyunu ilə yadda qalmışdır. Bu oyun zamanı iştirakçılar şərti adlandırılmış sığorta şirkətinin maliyyə göstəricilərini, idarə olunması, daxil olduğu qrup haqqında məlumatları analiz etməklə, həmin şirkətin şərti rəhbərləri ilə görüşərək yekun bir nəticəyə gəlməli idilər. Hər qrup gün ərzində keçirdikləri görüşlər nəticəsində müəyyən bir nəticəyə gəlmiş və bu nəticələr günün sonunda ekspertlərə təqdim olunmuşdur. Seminarın sonuncu – beşinci günündə ekspert Oliver Raykardın təqdimatında iştirakçılar korporativ idarəetmə və sığorta nəzarətçiləri tərəfindən onun qiymətləndirilməsi üsulları ilə tanış olmuşlar. Daha sonra hər bir iştirakçı həftə boyu hazırladığı fəaliyyət planını iştirakçılara və ekspertlərə təqdim etmiş, bununla da bir həftə boyunca davam edən seminar yekunlaşmışdır.

Müxtəlif tarixlərdə Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Assosiasiyası (IAIS) və müxtəlif ölkələrin sığorta nəzarət orqanlarının iştirakçılığı ilə Azərbaycan Beynəlxalq Sığorta Forumu təşkil edilmiş və Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti tərəfindən 6 mərhələli aktuar kurslarının keçirilməsi üçün Qazaxıstan Aktuarilər Cəmiyyətinin üzvlərindən müəllim heyəti dəvət olunmuşdur.¹¹ (11)

Artıq 20 ildən artıqdır ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında sığorta nəzarəti orqanını mövcuddur. Bu illər həm də Azərbaycanda sığorta işinin inkişafını özündə cəmləşdirən 1 dövrdür. Bu gün ölkəmizin sığorta qanunvericiliyi və sığorta nəzarəti orqanının fəaliyyəti qabaqcıl beynəlxalq təcrübə ilə uyğunluq təşkil etməklə daimi olaraq təkmilləşdirilir, bir çox sığorta və sığorta brokeri şirkətləri tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərə dünya standartlarına uyğun xidmətlər təklif olunur. 20 il əvvələ nəzər salsaq, keçən müddət ərzində sığorta sahəsində əhəmiyyətli uğurlar əldə olunduğunu söyləyə bilərik. 2008 və 2010-cu illərdə Maliyyə Nazirliyinin dəstəyi ilə Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası tərəfindən Bakı şəhərində Azərbaycan Beynəlxalq Sığorta Forumları keçirilmiş, forumlarda MDB və bir sıra Avropa

¹¹ <http://www.sigorta.maliyye.gov.az/node/275>

ölkəkarının sığorta şirkətlərinin və sığorta nəzarəti orqanlarının mütəxəssisləri iştirak etmişlər.

Sığorta işinin təşviqi, əhəlinin sığorta haqqında maarifləndirilməsi məqsədi ilə DSNX tərəfindən kütləvi informasiya vasitələrinə bu sahədə daimi olaraq məlumatlar, müsahibələr və materiallar təqdim olunmuş, eləcə də DSNX-nın rəsmi internet saytı yaradılaraq (sigorta.maliyye.gov.az) müvafiq məlumatlar, xəbərlər, eləcə də sığorta ilə bağlı qanunvericilik aktları həmin saytda yerləşdirilmiş və mütəmadi olaraq yenilənməsi təmin edilmişdir. Sığorta sahəsində maarifləndirmə tədbirlərinin davamı olaraq sığortanın təbliği ilə bağlı xüsusi internet saytı (sigorta.info.az) təsis olunmuş, sığorta ilə bağlı reklam çarxları və videotəlimatlar sifariş edilərək televiziya kanallarında müntəzəm olaraq yayımlanması təmin edilmişdir. Respublikada sığorta isinə marağın artırılmasını və sığorta sahəsində çalışan mütəxəssislərin peşə hazırlığının yüksəldilməsini təmin etmək məqsədilə Maliyyə Nazirliyinin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası tərəfindən respublikada ilk dəfə olaraq sığorta olimpiadası keçirilmiş, qaliblərə mükafatlar təqdim olunmuşdur. Sığorta qanunvericiliyinin kamilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən görülmə tədbirlərə 2009-cu ildə və 2010-cu il ərzində də davam olunmuş, «İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 2010-cu il 11 may tarixdə qəbul edilmiş və 2010-cu il 03 iyul tarixdə qüvvəyə minmişdir.

Sığorta nəzarəti orqanının mütəxəssislərinin peşə hazırlığının yüksəldilməsinə də yüksək diqqət və qayğı göstərilmiş, sığorta və sığorta nəzarəti sahəsində qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi məqsədilə hər il Dövlət Sığorta Nəzarəti-nin bir neçə əməkdaşının xarici ölkələrdə keçirilən, seminarlarda, kurslarda, konfrans və digər tədbirlərdə iştirakı təmin olunur. Əldə olunan biliklər sığorta sahəsində qanunvericilik bazasının mükəmməlləşdirilməsi yönündə aparılan işlərdə uğurla tətbiq olunur.

Respublikamızda sığorta bazarnın əsasının qoyulduğu 20 ildən artıq vaxt ərzində sığortaçıların da fəaliyyətində pozitiv uğurlar əldə edilmişdir. Belə ki, sığortaçılar öz xidmətlərini daha səmərəli şəkildə göstərməyə başlamış, sığorta məhsullarının növü artırılmış, müasir ofis və texniki ləvəzimatlar, proqram təminatı ilə təchiz olunmuşdur. Mütəxəssislərin ixtisas hazırlıqna xüsusi diqqət göstərilir, onların qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrə sahib olmaları üçün xarici ölkələrdə təlim görmələri təmin olunur. Bütün bu görülmə işlər, sığorta müqavilələrinin imzalanmasına, təklif zamanı fiziki və hüquqi şəxslərin sığorta müqaviləsi imzalamasına cəlb edən mühüm detallardır. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ölkə iqtisadiyyatının ən vacib sektorların biri olan sığorta işinin inkişafına nail olunması yönündə işləri davam etdirməkdədir. 3 fevral 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin fərmanı ilə nəzarət xidməti sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, həmçinin sığortaçı və sığortalıların hüquqlarının qorunmasını ən yüksək səviyyədə təmin edilməsi məqsədilə Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti ləğv edilərək bu qurumun əmlakı və funksiyaları Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına verilmişdir. Bu sahədə görülmə işlər respublikamızda sığorta işinin yaxın gələcəkdə dünya standartlarına tam uyğunlaşdırılmasını təmin edəcəkdir.

2.3 İnkişaf etmiş ölkələrin nəzarət sistemi və onun sığorta fəaliyyəti ilə əlaqəsinin təhlili

Dünya təcrübəsində malların ixracı və idxalı, müxtəlif kommersiya riskləri, alıcının ödəmə qabiliyyətinə malik olmaması müqavilələrə əməl olunmaması olunmaması sığorta edilir; kosmik və ya atom risklərin, ətraf mühitin ekologiyasının pozulması, hesablama maşınlarının və dənizdə qazma qurgularının, müxtəlif mütəxəssislərin peşə yanlışlarından sığortalar meydana gəlmişdir.

Sığortanın sadalanan bu və ya digər növləri dünyanın bir çox dövlətlərində geniş istifadə olunmaqdadır. Bəzi ölkələrin təcrübəsində sığorta fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarətini nəzərdən keçirək.

Məsələn, dövlətlə biznesin qarşılıqlı münasibətləri nöqteyi-nəzərindən sığorta ABŞ-ın təsərrüfat mexanizmində özünəməxsus yer tutmaqdadır. Ölkənin ən effektiv maliyyə institutlarından biri kimi sığorta müasir ABŞ cəmiyyətinin gündəlik həyatının praktiki olaraq bütün sahələrinə təsir göstərir. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında bir çox dövlətlərdən fərqli olaraq, ölkənin əksər əhalisini əhatə edə biləcək tibbi sığortanın dövlət sistemi yoxdur. Buna görə müalicəyə sərf olunan məbləğin böyük hissəsi xüsusi sığorta şirkətləri vasitəsi ilə ödənilir.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının – ın sığorta bazarı həmçinin dünyanın ən yüksək rəqabətli bazarlarından biridir. Sığorta bazarında minlərlə sığorta şirkətinin fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, onların böyük hissəsi yalnız ölkənin bir ştatında qeydiyyatdan keçmiş kiçik sığorta şirkətləridir.

ABŞ –ın sığorta bazarında olan rəqabət daha çox dövlətin bu sahənin tənzimlənməsinə yanasması ilə əlaqədardır. ABŞ dövləti rəqabətə təklifin yüksək səviyyəsini və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətini təmin etməyə imkan verən mühüm bir mexanizm kimi baxır. Buna görə də, dövlət mahiyyətə rəqabətin möhkəmlənməsinə istiqamətlənən və bu sahənin tənzimlənməsinə liberal yanasmanı əsas götürür. Əksər ştatlarda sığorta bazarına yanasmanın meyarı kapitala olan tələblərdir.

Böyük Britaniyada dövlətin sığorta nəzarətinin necə həyata keçirildiyini nəzərdən keçirək. Bu əməliyyatlara nəzarəti Böyük Britaniyanın Sənaye və ticarət departamenti həyata keçirir. Sənaye və ticarət Departamentinin (STD) fəaliyyəti bu istiqamətdə aşağıdakı mərhələləri özündə cəmləşdirmişdir.

Sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə görə icazələrin verilməsi: Sığorta əməliyyatlarına başlamazdan əvvəl sığorta kompaniyası müəyyən olunmuş sığorta növlərinə görə STD-dən icazə olmalıdır. 1987-ci il yanvar 1-dən etibarən AŞ-nın direktivlərinə uyğun olaraq, uzunmüddətli sığortanın 7 növü, ümumi sığortanın isə 17

növü müəyyən edilmişdir və bunlardan hər birinə görə sığorta kompaniyası STD-dən icazə almalıdır. Belə təsnifat AŞ üzv olan ölkələrinin hər biri tərəfindən bəyənilmişdir. Fəaliyyət göstərən oxşar sığorta kompaniyaları da sığortanın yeni növlərinə görə icazə almalıdırlar. STD- nin icazəsindən əvvəl bu kompaniyanın sığortanın bu növünü həyfta keçirilməsini hazır olub-olmaması yoxlamalıdır. Buna görə də STD-nə göndərilmiş sığorta kompaniyasının yaradılması haqqında ərizədə, ilkin kapital, sığorta əməliyyatlarının növləri, sığorta polisləri, sığorta mukafatlarının stavkası, risklərin yenidən sığorta olunmasına dair müqavillər, əməliyyat xərcləri, gəlir və zərərlərin qiymətləri, üçillik perspektiv üzrə balans məqalələri haqqında məlumatlar da öz əksini tapmalıdır. Departamentə həmçinin yaradılan kompaniyanın direktoru, rəhbəri, baş mühasibi vəzifəsinə olan namizədlər də təqdim olunmalıdırlar. Onlar isə öz növbəsində öz bacarıq və maharətlərini təsdiqetməlidirlər. Məhdud məsuliyyətli sığorta kompaniyaları üçün səhmlər məhdudlaşdırılmalı və tam şəkildə ödənməmiş səhmdar kapitalı 100 min funt sterlingdən aşağı olmalıdır. Sənaye və ticarət Departamentinin naziri tələb olunan informasiyaya və tam şəkildə ödəməsi kapitalın həcminə dəyişiklikləri edə bilər. STD yeni yaranmış sığorta kompaniyalarından investisiya əməliyyatlarının müəyyən növünün 5 il ərzində həyata keçirilməsini tələb edə bilər: sığorta mukafatının toplanmış həcmnin məhdudlaşdırılması; sığorta kompaniyasının ölkə ərazisində sığorta olunmuş riskləri üzrə məsuliyyətinə bərabər olan aktivlərin və ya onların müəyyən hissəsinin STD-nin maliyyə-kredit şöbəsində saxlanması; sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi haqqında ətraflı informasiyanın rüblər üzrə tələb olunması.¹²

Avropa Şurası direktivləri üzrə sığorta növlərinin təsnifatı

A- Uzun müddətli sığorta

- I. Həyatın və annuitetlərin sığortası.
- II. Nigahın bağlanması və uşağın anadan olmasının sığorta edilməsi.
- III. Əlaqəli uzunmüddətli sığorta.
- IV. Sağlamlığın fasiləsiz şəkildə sığorta olunması.

¹² <http://cavanshirmahmud.blogspot.com/2014/12/sgorta-isi.html>

V. Tontin sığortası.

VI. Kapitalın qaytarılmasının sığorta olunması.

VII. Pensiya sığortası.

B- Sığortanın ümumi növləri

1. Bədbəxt hadisələrdən sığorta.

2. Xəstəlik hadisəsinə görə sığorta.

3. Avtomobillərin sığorta olunması.

4. Dəmiryolunun hərəkət sisteminin sığorta olunması.

5. Təyyarələrin sığorta olunması.

6. Gəmilərin sığorta olunması.

7. Yüklərin nəqliyyat sığortası.

8. Yanğın və təbii fəlakətlərdən sığorta.

9. Əmlakın sığorta olunması.

10. Avtonəqliyyat sürücülərinin vətəndaşlıq məsuliyyətinin sığorta olunması.

11. Aviakompaniya sahiblərinin vətəndaşlıq məsuliyyətinin sığorta olunması.

12. Gəmi sahiblərinin vətəndaşlıq məsuliyyətinin sığorta olunması.

13. Ümumi məsuliyyətin sığorta olunması.

14. Kreditlərin sığortası.

15. Muzdlı işləyən şəxslərin sui-istifadəsi ilə əlaqədar olan maliyyə itkilərindən sığorta.

16. Digər maliyyə itkilərindən sığorta.

17. Məhkəmə xərclərinin sığorta olunması.

Böyük Britaniyanın STD-i yeni yaradılmış və eləcə də əvvəllər qeydiyyatdan keçmiş sığorta kompaniyalarının yeni sığorta növlərinin həyata keçirilməsinə dair ərizələrini müntəzəm şəkildə nəzərdən keçirir.

Kompaniya tərəfindən həyata keçirilmiş sığorta əməliyyatlarına nəzarət. Sığorta əməliyyatların hər hansı bir növünün həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq, bütün sığorta kompaniyaları hesabat ilinin bitməsindən 6 ay sonra tətbiq olunmuş əməliyyatlar haqqında ətraflı hesabatları nəşr etdirməli və STD-ə təqdim etməlidirlər.

Qanunvericiliyə əsasən, xüsusiləşmiş azad auditor şirkətləri təqdim edilmiş məlumatların düzgünlüyünü yoxlamalıdır. Hesabatların tərkibi kompaniyanın balansından, mənfəət və zərər hesabından, sığorta mükafatının dinamikasının analizindən, zərərlərin tezliyinin və sığortanın ümumi növləri üzrə iddiaların ləğvinin tədqiq olunmasından, eləcə də uzunmüddətli sığorta növlərinin fondlar üzrə dəyişilməsinin icmalından (həyatın, pensiyaların sığortalanması və s.) təşkil olunur. Sığorta kompaniyasının səhmdarlarından hər biri ondan bu hesabatın surətini tələb edə bilər. Sığorta kompaniyasının aktivlərinin onun öhdəçiliklərindən həmişə çox olmasını müəyyən edən ödəmə qabiliyyətinin səviyyəsinə xüsusi diqqət verilir. Sığorta kompaniyasının tədiyyə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi və onlara tətbiq olunan tələblər, sığortanın ümumi və uzunmüddətli növləri üzrə təyin edilir.

Sığortanın ümumi növləri üzrə sığorta kompaniyalarının tədiyyə qabiliyyətinin səviyyəsinə nəzarət etmək üçün AŞ-nin 1977-ci il direktivləri və eləcə də 1974 və 1982-ci illərdə qəbul edilmiş sığorta kompaniyaları haqqında qanunlara əsasən müəyyən edilmişdir.

AŞ daxil olmayan ölkələrin xarici sığorta kompaniyaları Böyük Birtaniyada və eləcə də onun sərhətlərindən kənarda həyata keçirilən əməliyyatlar üzrə təyin olunmuş tədiyyə qabiliyyətini Britaniyanın digər sığorta kompaniyalarının səviyyəsində saxlamalı və bundan əlavə müəyyən edilmiş depoziti ödəməlidirlər. AŞ direktivlərinə müvafiq olaraq sığorta kompaniyalarının komersiya əməliyyatların tənzimlənməsi haqqında 1981-ci ildə qəbul edilmiş aktda tədiyyə qabiliyyətinin səviyyəsi daha mürəkkəb üsulla müəyyən olunmuşdur. Burada hesablaşmalar EKÜ-də ikilli üsulla; kompaniya tərəfindən akumulasiya edilmiş sığorta mükafatlarının və sığorta etdirən şəxslərin iddiaları üzrə ödənilən məbləğlərin nəzərə alınması metodu ilə aparılır. Uzunmüddətli sığorta növlərini həyata keçirən sığorta kompaniyaları, elan olunmuş balanslara aktuarların qiymətləndirilməsini də əlavə etməlidirlər. Uzunmüddətli sığorta kompaniyaları hər üç ildən bir onların aktiv və öhdəçiliklərini yoxlayan aktuar mütəxəssislərini kompaniyaya cəlb etməlidirlər. Tədiyyə qabiliyyətinin tələb olunan səviyyəsinə əməl etməyən kompaniyalar, onlara qarşı tətbiq ediləcək sanksiyaların

qarşısını almaq üçün STD-nə maliyyə sağlamlaşdırılması haqqında ətraflı plan təqdim etməlidirlər. Bu qayda bütün sığorta kompaniyalarına tətbiq edilir. Böyük Birtaniyada sığorta kompaniyalarının bu və ya digər aktivlərin ümumi aktivlərdəki payna xüsusi qanunvericilik tələbləri tətbiq edilmir. Sığortaçıların investisiya əməliyyatları üzərində nəzarət, sığorta kompaniyalarının tədiyə qabiliyyətinə nəzarət olunmasının ümumi siyasəti çərçivəsində həyata keçirilir. STD tərəfinnən sığorta kompaniyalarına tətbiq olunan sanksiyalar. STD sığorta kompaniyalarının operativ fəaliyyətinə müdaxilə etmək kimi geniş səlahiyyətlərə malikdir. Kompaniya tərəfindən qəbul olunan öhdəçiliklərin yerinə yetirilməsi zamanı və ya kompaniya müəyyən olunmuş və elan edilmiş sığorta polisləri üzrə gəlirlərin səviyyəsini təmin etmək iqtidarına malik olmadıqda, STD sığorta etdirən şəxslərin maraqlarını müdafiə etmək məqsədilə kompaniyanın fəaliyyətinə müdaxilə edə bilər. Sığorta kompaniyası doğru hesabat məlumatlarını təqdim etmədikdə, ümumi sığorta əməliyyatları üzrə tələb olunan tədiyə qabiliyyətinin səviyyəsinə əməl etmədikdə, uzunmüddətli sığorta əməliyyatları üzrə öhdəçiliklər müvafiq aktlar vasitəsilə təmin olunmadıqda, zəruri sığorta müdafiəsi fəaliyyət göstərmədikdə və sığorta kompaniyasının rəhbər işçilərinin ixtisası onların vəzifələrinə uyğun olmadıqda, STD bu kompaniyalara sanksiyaları tətbiq edir. Sığorta kompaniyasının fəaliyyətində bu cür qanunauyğunsuzluqların askar edilməsi zamanı STD xəbərdarlıq etdiyən bir ay sonra kompaniyada aşağıdakı sanksiyaları tətbiq edə bilər; yeni müqavilələrin imzalanmasının və ya köhnə sığorta müqavilələrinin yenidən imzalanmasının qadagan olumması (belə hallarda kompaniya öz öhdəçiliklərini yalnız sığorta müqavilələrinə müvafiq olaraq həyata keçirtməlidir); investisiya əməliyyatlarının müəyyən növlərinə qadağanların tətbiq olumması; bir sıra aktivlərin tam və ya qismən STD-nin müəyyən etdiyi maliyyə təşkilatında saxlanılmasına dayır tələblərin irəli sürülməsi; Böyük Birtaniyada sığorta olunmuş risklər üzrə öhdəçiliklərə uyğun olan aktivlərin Britaniya ərazisində saxlanılması; akkumulyasiya edilmiş sığorta mükafatlarının ümumi həcmnin kompaniya üçün müəyyən olunmuş məbləğ ilə məhdudlaşdırılması; təyin edilmiş aktuaridən, uzunmüddətli sığorta növlərinin həyata keçirilməsi haqqında məlumatların STD-nə təqdim edilməsinin tələb olunması:

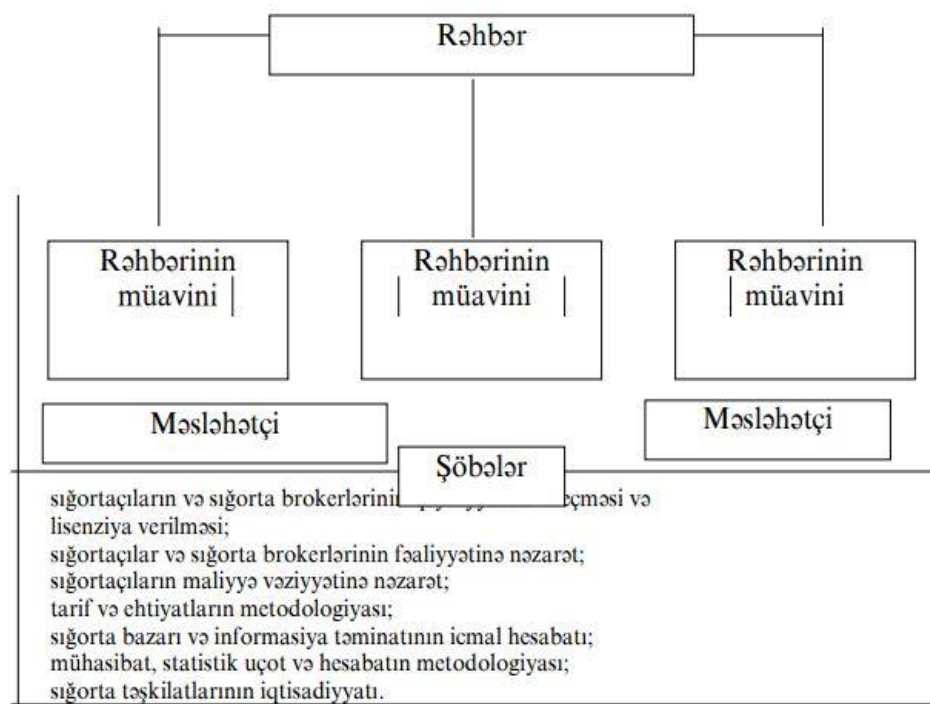
hesabat məlumatlarının təqdim olunması üçün qısa müddətin təyin edilməsi; əlavə informasiyanın tələb olunması və s. Bundan başqa, kompaniyanın operativ fəaliyyətində sığorta etdirən şəxslərin marağına zidd olan amillərin müəyyən olunması zamanı STD dilər qəti tədbirlərdən də istifadə edir. STD bu sanksiyaların təcrübədə geniş şəkildə tətbiq edir. Məsələn, təkcə 1988-ci ildə STD müxtəlif səbəblərə görə bu sanksiyaları sığorta kompaniyalarına 82 dəfə tətbiq etmişdir. Sığorta kompaniyaları qəbul edilmiş öhdəçilikləri yerinə yetirmədiyə və bu kompaniyalarda müəyyən olunmuş mühasibat hesabatı lazımı səviyədə olmadıqda, STD sığorta kompaniyasını ləğv edə bilər.

1975-ci ildə Böyük Britaniyada sığorta etdirən şəxslərin maraqlarının müdafiəsi haqqında qanun qəbul edilmişdir. Sığorta kompaniyasının ləğvi, o cümlədən iflasa ugraması zamanı kompaniyanın öhdəçiliklərinin sığorta etdirən şəxslərə sığortanın məcburi növü üzrə 100 %, müqavilə növü üzrə isə 90% ödənilməsinə STD tərəfindən zəmanət verilir. Bu məqsədlə qanuna müvafiq olaraq yaradılmış Sura, sığorta kompaniyasının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə xüsusi tədbirlər planını həyata keçirir. Suranın tərkibində olan fondlar, STD-də qeydiyyatdan keçmiş sığorta kompaniyalarının üzvlük haqqı və iflasa ugramış sığorta kompaniyaları ilə sığorta müqavilələrinin bağlanmasına yardım etdiyinə görə komisiyon mükafatları olan vasitəçilərin ödədiyi xüsusi məbləğin hesabına yaradılır.

Fəaliyyətdə olan sığorta bazarı müəyyən mənada, özünü nəzarət və özünü tənzimləməni təmin edir. Sahə üzrə özünü nəzarət və özünü tənzimləmə orqanı kimi sığortaçıların professional assosiasiyaları çıxış edir. Onlar bir qayda olaraq təşkilat üzvləri tərəfindən sığorta qanunvericiliyinə əməl olunmasına görə məsuliyyət daşıyır, onların fəaliyyətini sığorta etdirən şəxslərin marağına uyğun olaraq tənzimləyir, etik normalar riayət olunmasına nəzarət edir və saqlam rəqabəti dəstəkləyir. Məhz buna görə də sığortaçıların professional assosiasiyalarında şərəf kodexsi fəaliyyət göstərir. Assosiasiyalar həmçinin sığortaçı kadrların hazırlanmasına dair məsələləri həll edir, ciddi iqtisadi tədqiqatları və düzgün qərarların variantlarını həyata keçirir və sığorta sahibkarlığının kommersiya siyasətini işləyib hazırlayır. Xarici təcrübədən göründüyü

kimi, sığorta assosiasiyaları iqtisadi tədqiqatları həyata keçirməli, hakimiyyət və idarəetmə orqanları üçün müvafiq praktiki təklif-tövsiyyələri hazırlamalıdır. Onlar sığortaçılara qanunvericilik aktları, inzibati və arbitrac qərarları haqqında məlumat verməlidirlər. Sığorta assosiasiyalarının fəaliyyətində əsas meyarlardan biri də xarici iqtisadi aspektlərdir. Bura adətən beynəlxalq sığorta assosiasiyalarından nümayəndəliklər, elmi konfrans və simpoziumların təşkili və s. aid edilir.

Aşağıdakı cədvəldə dünyanın əksər ölkələrinin sığorta nəzarəti sisteminin strukturu verilmişdir:

Şəkil 2.3

Sığorta nəzarətinin məqsədi və for-maları “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda öz əksini tapmışdır. Sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti sığorta haqqında qanunvericiliyin şərtlərinə əməl edilməsi, sığorta xidmətlərinin düğün təşkil edilməsi və səmərəli inkişaf etdirilməsi, sığorta edənlərin, sığortalıların, digər tərəflərin və dövlətin hüquq və mənafelərinin təmin edilməsi, qorunması məqsədilə həyata keçirilir.

Fəsil III. Sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılmasında nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılmasında dövlət maliyyə nəzarətinin müasir tələblər səviyyəsində qurulması və effektivliyin artırılması metodları

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə Sərəncamına uyğun İnkişaf Konsepsiyasının layihəsinin hazırlanması üzrə həyata keçirilən işlər geniş vüsət almaqdadır. Bu mənada iqtisadiyyatın mühüm infrastruktur sahəsi olan maliyyə nəzarəti sistemində öz konseptual həllini gözləyən problemlərin tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir şəraitdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi, istehsal proseslərinə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqi və resurslardan səmərəli istifadənin təmin olunması ön plana çəkilir. Belə bir şəraitdə bütün növ məsrəflərin və əldə edilmiş nəticələrin uçotunun düzgün qurulması, istehsal proseslərinin və əldə edilən nəticələrin hərtərəfli təhlili və onların hesabatda doğru-düzgün əks etdirilməsi iqtisadi inkişafın təminatverici bir amili kimi diqqət çəkir. Son illərdə ölkəmizdə mühasibat uçotunun və hesabatlığın islahatına, auditin və maliyyə nəzarətinin beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasına xüsusi diqqət yetirilməsi də müəyyən mənada bu amillə əlaqədardır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sözləri ilə desək: “Biz bütün maliyyə sistemində şəffaflığı təmin etməliyik və belə olan halda, Azərbaycanda həm korrupsiyanın aradan qaldırılması məsələsi öz həllini tapa bilər, həm də xərclər Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafına daha məqsədyönlü şəkildə xidmət göstərə bilər. Eyni zamanda, biz inflyasiyanın azaldılmasına da nail ola bilərik”. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərin əsas qayəsi Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını, beynəlxalq

mühasibat və uçot standartlarının və beynəlxalq audit standartlarının ölkəmizdə reallaşmasına zəmin yaratmaqdan ibarətdir.

Yeni şəraitdə maliyyə nəzarəti təkcə pozuntuların qeydə alınması və onların aradan qaldırılmasına nəzarətin həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşa bilməz. Hər şeydən əvvəl, aşkara çıxarılmış kənarlaşmaların yoxlanılan obyektə işlərin yaxşılaşdırılmasına dair konkret təkliflərin və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasına imkan verən səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək zəruridir. Yəni nəzarət sadəcə olaraq yoxlama məqsədilə aparılmır, kənarlaşmaları aşkara çıxarmır, həm də onların (məsələn, pozuntu, oğurluq, səhvlər) meydana gəlməsinin qarşısını alır, mənfi meyllər risqlərini azaldır.

Mövcud nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və nəzarət mexanizmlərinin bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətində daim diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərdən biri olmuşdur.

Beynəlxalq standartlara cavab verən nəzarət mexanizmini tətbiq etmək məqsədilə “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmış Fərman iqtisadiyyatımızda demokratik prinsiplərin bərqərar olunması baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında dərin sosial-iqtisadi dəyişikliklərin gətirdiyi, büdcə və vergi intizamının möhkəmləndirilməsinin dövlət siyasətində üstünlük təşkil etdiyi, azad və sosialyönümlü vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olduğu indiki şəraitdə maliyyə nəzarətinin, o cümlədən auditin rolu ikiqat artır. Bu mənada heç də təsadüfi deyildir ki, audit sisteminin islahatı “Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəetmə sistemində islahatlar aparılması üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında müasir şəraitdə dövlət quruculuğunun dörd əsas istiqamətindən biri kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının azad, demokratik inkişaf yoluna qədəm qoymasından sonra ölkədə həyata keçirilən radikal iqtisadi islahatlar və idarəetmə

sisteminin təkmilləşdirilməsi, xəzinədarlıq sisteminin yaradılması, nazirlik, komitə və başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarında mövcud olan nəzarət-təftiş qurumlarının ləğv olunması, dövlət orqanlarına onların öz səlahiyyətlərinə aid olmayan yoxlamalar aparılmasının qadağan edilməsi və bu istiqamətdə ardıcıl şəkildə həyata keçirilən digər məqsədyönlü tədbirlər ölkədə beynəlxalq standartlara cavab verən maliyyə nəzarəti sisteminin qurulmasını zərurətə çevirdi.

Azərbaycan maliyyə şəffaflığının təmin olunması, maliyyə nəzarətinin müasir dövrün tələblərinə uyğun qurulması istiqamətində yüksək hüquqi bazaya malik olan ölkələr arasında özünə layiqli yer tutmuşdur. Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı, “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya” və digər normativ hüquqi sənədlərin qəbul olunması onu göstərir ki, Azərbaycan dövləti tərəfindən ölkədə maliyyə şəffaflığının təmin olunmasına böyük əhəmiyyət verilir.

Prezident İlham Əliyevin iqtisadi siyasətində şəffaflıq kateqoriyası onun 2007-ci il 28 iyul tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya”da özünün sistemli həllini tapmışdır. Ümumiyyətlə, bütün sahələrdə olduğu kimi, şəffaflığın təminatı istiqamətində də Prezident İlham Əliyevin siyasəti öz sistemliliyi, kompleksliyi və dönməzliyi ilə səciyyələnir.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə fəaliyyətinin qanuniliyini, səmərəliliyini və məqsədmüvafiqliyini təmin etmək məqsədilə ölkədə maliyyə nəzarəti sahəsində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və dövlət quruculuğu çərçivəsində dəyişikliklər aparılmışdır. Bir tərəfdən mövcud nəzarət orqanları ləğv edilmiş, digər tərəfdən isə bazar iqtisadiyyatı tələblərini özündə ehtiva edən yeni qurumlar və fəaliyyət sahələri təşəkkül tapmış, dövlət maliyyə nəzarəti gücləndirilmişdir.

Maliyyə nəzarətinin konseptual əsasları işlənərkən onun əsas vəzifə və funksiyalarının düzgün müəyyənləşdirilməsi çox önəmlidir. Bu mənada fikrimizcə aşağıda göstərilənlər diqqət mərkəzində olmalıdır:

1.Maliyyə resurslarının ayrılmasının və istifadə olunmasının qanuniliyini, məqsədmüvafiqliyini, tamlığını, vaxta uyğunluğunu və məqsədli təyinatını aşkara çıxarmaq;

2.İqtisadi subyektlərin maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının qanuniliyindən, məqsədmüvafiqliyindən və səmərəliyindən kənarlaşmaları, həmin əməliyyatların uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyünü (qoyulmuş qaydalara uyğunluğunu), tamlığını və vaxta uyğunluğunu, hesabatın mötəbərliyini müəyyən etmək;

3.Təsərrüfat subyektlərinin büdcə və büdcədən kənar fondlarla hesablaşmalarının müəyyən edilmiş qaydada aparılıb-aparılmamasını təyin etmək;

4.Əsas sərəncamçılar, icraçılar və büdcə vəsaitlərini alanlar tərəfindən dövlət vəsaitlərinin (təxsisatlarının) ayrılması, bölüşdürülməsi, alınması, istifadə olunması və qaytarılması qaydalarına riayət edilməsinin yoxlanılması;

5.Bütün növdən olan tədiyələrin və təsdiq edilmiş büdcə təxsisatlarının düzgün və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə bölüşdürülməsinə nəzarət.

6.Dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar fondların gəlir və xərc maddələrinin icrasının tamlığına, vaxta müvafiqliyinə, struktur uyğunluğuna və məqsədli təyinatına nəzarət. Kənarlaşmaların aradan qaldırılması və bütövlükdə büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanması;

7. Dövlət idarələrində, dövlətin tam və ya qismən iştirakı olan, yaxud dövlətin fəaliyyəti ilə bağlı olan (öz fəaliyyətində dövlət mülkiyyətindən istifadə edən, dövlət sifarişlərini və vəzifələrini yerinə yetirən, dövlət tərəfindən təminatlar, zəmanət alan və digər formalarda təchiz olunan, dövlət hakimiyyəti orqanlarının verdiyi maliyyə və material vəsaitlərindən istifadə edən, dövlətin verdiyi vergi, gömrük və digər güzəşt və üstünlüklərə malik olan və s.) təşkilatlarda maliyyə vəziyyətinin, idarəetmə və nəzarət sistemlərinin səmərəliyinin qiymətləndirilməsi;

8.İdarəetmənin və fəaliyyətin səmərəliyinin yüksəldilməsi, qeyri-rasional məsrəflərin qarşısının alınması və maya dəyərinin aşağı salınmasının ehtiyat mənbələrinin aşkara çıxarılması variantlarının işlənilib hazırlanması.

Son dövrlərdə dövlət maliyyə nəzarətinin cəmiyyətin həyatında rolunun durmadan artması çirkli pulların leqallaşdırılması ilə mübarizədə özünü büruzə verir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kirli pulların yuyulmasının qarşı tədbirlərin görülməsi və bu yöndə beynəlxalq səviyyədə dələduzluq hallarına qarşı mübarizədə maliyyə nəzarəti və azad auditin birgə strategiya və taktikasının işlənilib hazırlanması nəzarətin bu mühüm qolları arasında qarşılıqlı əlaqənin səmərəli qurulmasından çox asılıdır. Son dövrlərdə bu istiqamətdə ölkədə sistemli və təsirli tədbirlərin həyata keçirilməsinə baxmayaraq bir sıra ciddi problemlər hələ də qalmaqdadır ki, bu da, öz növbəsində, maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi konsepsiyasında öz həllini tapmalıdır.

Dövlət tərəfindən belə bir konsepsiyanın hazırlanması və onun əsasında ölkəmizdə obyektivliyin artırılması müasir dövrdə daha da vacib önəm kəsb edir.

Fikrimizcə, çox sahəli bir sistemi özündə ehtiva edən maliyyə nəzarətinin ayrı-ayrı istiqamətlərini təkmilləşdirməkdən öncə ölkəmizdə maliyyə nəzarəti üzrə vahid konsepsiya işlənilib hazırlanmalı və bu konsepsiyada maliyyə nəzarətinin nəticəliliyinin, obyektivliyinin şəffaflığının və aşkarlığının və professionallığın, azadlığının və effektivliyinin, iqtisadi inkişafa və təhlükəsizliyə təminatının əsas istiqamətləri, maliyyə nəzarətinin sərhədlərinin, forma və üsulları, nəzarət təşkilatlarının hüquqi statusu, maliyyə nəzarəti orqanları ilə digər dövlət idarəetmə orqanlarının əlaqələrinin kamilləşdirilməsi, maliyyə nəzarəti sahəsində maraqların toqquşmasının qarşısının alınması, habelə nəzarət qurumlarının fəaliyyətinin iqtisadi mexanizmləri müəyyən edilməlidir.¹³(3)

Bizim fikrimizə görə maliyyə nəzarəti sisteminin təşkili üzrə aşağıdakı istiqamətlər konsepsiyada öz həllini tapmalıdır.

- 1) Maliyyə nəzarətinin təsirlilik şərtlərinin tərtib olunması və tətbiq olunması;
- 2) Maliyyə nəzarəti hüduslarının geniş əhatəliliyi təmin etmək məqsədilə mütərəqqi seçmə əməliyyatlarının istifadəsi;
- 3) Maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və effektivliyinin təmin olunması;

¹³ Bağırov D.A. Maliyyə. dərslik. Bakı, 2006, 412səh

- 4) Nəticəyə yönəldilmiş büdcələşdirmə və keyfiyyətlik auditinin genişləndirilməsi;
- 5) Maliyyə nəzarəti orqanlarının Koordinasiya Şurasının təşkil olunması;
- 6) Nəzarət orqanlarının he-sabatlılığının təkmilləşdirilməsi;
- 7) Maliyyə nəzarəti prosedurlarında IT-in tətbiqi və elektron nəzarət (e-nezarət) sisteminin təşkil olunması;
- 8) Azad (kənar) auditorların dövlət büdcəsi maliyyə nəzarətinə cəlb olunması;
- 9) Maliyyə nəzarəti statistikasının tərtib olunması;
- 10) Nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin ə sinxronizasiyası və əlaqələndirilməsi v ;
- 11) Peşə etikas məcəlləsinin və peşə fəaliyyəti standartlarının praktikada tətbiqinə dair metodik məsləhətlərin hazırlanması üzrə işlərin təşkil olunması və onlara riayət olunmasının təmin edilməsi;
- 12) Dövlət orqanlarında daxili nəzarət fəaliyyətinin səmərəliləşdirilməsi;
- 13) Kadr hazırlığı sisteminin daha effektivləşdirilməsi;
- 14) Dünya ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi və tətbiq olunması.

Müasir şəraitdə nəzarət-maliyyə mexanizminin təşkilinin ən vacib problemləridən biri müstəqil audit institutu ilə dövlət maliyyə nəzarəti arasında qarşılıqlı əlaqənin qurulması və onun beynəlxalq təcrübəyə əsasən təşkilinin təmin edilməsidir.

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə beynəlxalq standartlara uyğun olaraq nəzarət etmək üçün dövlət nəzarətinin səmərəliliyi aşağıdakı hallarda ola bilər:

- Düzgün və tam maliyyə, mühasibat və digər məlumatlardan istifadə edilməsi
- Nəzarətin vaxtaşırı və tamlığı
- Nəzarət tərəfindən sanksiyaların tətbiq edilməsində aktivlik və çeviklik.

Nəzarət sisteminin daha effektiv təşkil edilməsinə “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının yeni Qanunun qəbul edilməsindən və sığortaya aid digər (icbari sığortalar haqqında qanunlar da daxil olmaqla) normativ hüquqi aktların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasından sonra nail olmaq mümkündür.

Hazırda sığorta fəaliyyətinə nəzarət sistemi Azərbaycanın Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta nəzarəti xidməti tərəfindən aparılır. O da sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasından başqa sığorta qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi və ona əlavələr edilməsi üçün təkliflər, sığorta bazarının bütövlüyünə və onun gələcəkdə inkişaf etdirilməsinə təsir göstərən qanunlar və qanunverici aktlar hazırlayır.

2.3 Dövlət Sığorta Nəzarətinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Respublikamızın sığorta nəzarəti sistemində son illərdə baş vermiş müsbət dəyişikliklərlə yanaşı, bir sıra zəruri məsələlər hələ də öz həllini gözləyir. Bu qüsurlar hər şeydən öncə milli sığorta nəzarəti sisteminin beynəlxalq sığorta institutlarına inteqrasiya prosesinə mənfi göstərmiş olur.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşdığı dövrdə sığorta qanunvericiliyi ölkə təcrübəsi əsasında və dünya səviyyəsinin nəzərə alınması ilə durmadan təkmilləşir. Belə ki, respublikamızda azad sığorta sisteminin qanunvericilik və normativ əsasları məhz, Sığorta Nəzarətinin azad olduğu dövrlərdə qoyulmuş oldu. Məhz bu mərhələ sığorta qanunvericiliyinin və milli sığorta bazarının inkişafının ilkin şərtlərinin təşkili baxımından daha dinamik oldu. Nəzarət orqanının 6 illik fəaliyyəti ərzində sığorta təşkilatlarının həm sığorta, həm də investisiya və maliyyə fəaliyyətini reqlamentləşdirən əsas normativ sənədlər qəbul olundu.

Respublikada sığorta fəaliyyətinə nəzarət orqanının çox tez bir müddətdə ləğvinin Milli sığorta bazarının təşəkkül tapmasına yardım edən normativ bazanın işlənilib hazırlanmasına və tətbiqinə mənfi təsir göstərdiyi qənaətdəyik. Milli sığorta

bazarının təşəkkül tapması və inkişafı ilə məşğul olan məmurların say və keyfiyyət tərkibi haqqında mübahisə etmək mümkündür. Lakin bu xüsusi məsələdir. Müstəqliyyətimizin professionilizmə təsiri məsələsində “ali məqsədəuyğunluq” rasionalizmə qalib gəlir. Buna isə bizcə, yol vermək olmaz.

Fikrimizcə,qoyulmuş məsələnin nəzəri baxımdan həlli belə bir prinsipial sualın həlli ilə bağlıdır.-sığorta üzərində nəzarətin məqsədi nədir? Onların pul axınları və maliyyə göstəriciləri yoxlanılmalıdırmı?İcazə vermək və ya verməmək yolu ilə aparılan nəzarət naminə aparılırsa ,onda onun keyfiyyətindən və ictimai səmərəliliyindən heç bir söhbət belə gedə bilməz.Bir sıra mütəxəssislərimizin mülahizlərinə görə bazarın liberallaşması şəraitində dövlət nəzarətinin daha da detallaşdırılması və effektivliyinin artırılması olduqca zəruridir.Açıq bazar iqtisadiyyatı prinsipləri ehtiyatların və xüsusi kapitalın investisiyaya yönəldilməsinə,kapitalın formalaşması mənbələrinə ,rəqabət qabiliyyətli mühitin qorunub saxlanılmasına nəzarət sahəsində “zərif şəffaf bir durumun” olmasını tələb edir.

Mövcud vəziyyət sığorta nəzarətinin hüquqi statusunu, strukturu funksiyalarını, maliyyələşdirilmə mənbələrini müəyyən edən ilkin, cari və sonradan nəzarətin, sığorta təşkilatlarına qarşı tətbiq olunan sanksiyalar və tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsinə dair əsas müddəaları əsaslandıran sığorta nəzarəti haqqında ayrıca qanunun qəbul olunması ilə normallaşdırıla bilər. Müstəstna qüvvəyə malik bu cür qanunlar və yaxud digər ümumi qanunlarda əksini tapan müvafiq bölmələr praktiki olaraq Avropa Şurasına üzv bütün ölkələrdə qəbul olunmuşdur.

Nəzarət sisteminin effektivliyinin artırılması məqsədilə bir sıra ölkələrdə qəbul olunmuş və sığorta mükafatlarının daxilolmasının artım templəri, kapitalın artımı ilə sığortaçının sərbəst aktivləri, sığorta təşkilatlarının idarə olunması, sığorta ödəmələri, sığorta ehtiyatları arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin indekslərindən istifadə olunmasına əsaslanan maliyyə problemlərinin “erkən xəbərdarlıq” sistemindən istifadə olunması mümkündür. Bu cür indekslərin tətbiqi siyahısı texniki baxımdan qısa zaman daxilində təhlili aparmağa və böhranlı vəziyyətin astanasında olan sığortaçının aşkarlanmasına şəraot yaradır.Bu indekslər maliyyə dayanıqlığının təmin olunması baxımından sığortaçılara qarşı operativ müdaxilə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə imkan verir.

Milli sığorta sistemində mühasibat informasiyasının təhlilinə əsaslanan sonradan nəzarət hesabat dövrünün başa çatmasından sonrakı 6 ay ərzində həyata keçirilə bilər. Sığortaçının maliyyə vəziyyəti bu müddət ərzində kəskin dəyişə bilər, nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi isə çox gec ola bilər. Bu isə öz növbəsində, sığorta müqavilələri üzrə sığorta olunanlar və benefisarlara maraqlarının səmərəli müdafiəsinin təşkilinə maneələr yarada bilər.

Sığortaçıların bütün təsərrüfat fəaliyyəti cari nəzarət ilə əhatə olunur. Bu zaman sığorta nəzarəti təsərrüfat planının, qanunun göstərişlərin, xoş niyyətlərin və digər iddiaların pozulması nəticəsində sığorta olunmuş şəxslərin maraqlarının təhlükə altında qalmasına imkan verməməlidir. Bu cür təhlükə yarandığı təqdirdə isə sığorta nəzarəti onu ləğv etməlidir.

Sığorta nəzarəti haqqında qanuna, bu qanunun müddəalarına riayət olunmaması zamanı pul cəriməsinin qoyulmasını nəzərdə tutan bir sıra müddəalar daxil edilmişdir. Effektiv işin təmənin olunması məqsədilə sığorta nəzarəti idarəsinin sərəncamında müəssələrin fəaliyyətinə nəzarət təşhih vasitələri olur. Müəssələr fəaliyyətləri haqqında mütəmadi və ətraflı şəkildə məruzə etməyə borcludurlar.

Respublikamızın dövlət nəzarət orqanları tərəfindən sığorta təşkilatlarının işinə yeganə nəzarət vasitəsi uzunmüddətli və az effektiv inzibati prosedurlara riayət olunması ilə əlaqədar məhdudiyyətlərin qoyulması, lisenziyaların verilməsi və qüvvədən düşməsi ilə bağlı tələblərdən ibarətdir. Bununla bərabər inzibati hüquq sahəsində hüquq pozuntularına yol verən təşkilatlara və bu cür təşkilatların rəhbərlərinə sanksiyalar da tətbiq olunur. AŞ ölkələrində ABŞ, Avstriya və digər ölkələrdə öz effektivliyini çoxdan sübuta yetirmişdir.

Müasir sığorta elminin aparıcı alimlərindən biri K.E. Türbina "Dünya sığorta bazarının inkişaf tendensiyaları" adlı əsərində Rusiyada və keçmiş post-sovet ölkələrində sığorta nəzarəti sisteminin çatışmazlıqlarına bir sıra səbəblərə aid edir: nəzarət orqanları əməkdaşlarının qeyri-kafi say tərkibi, nəzarət orqanının əməkdaşlarının ixtisas səviyyəsinin qeyri-qənaət bəxş formada olması, dövlətin icra hakimiyyəti orqanlarının sistemində nəzarət orqanının strukturu və mövqeyində baş

verən əsassız dəyişikliklər, məlumatların işlənilib hazırlanması və ötürülməsi üzrə müasir metodların olmaması, nəzarət funksiyaları üçün nəzarət sisteminin sahə müfəttişliyinin səmərəsiz istifadəsi, nəzarət orqanlarının sığorta təşkilatlarına qarşı tətbiq etdikləri nəzarət səlahiyyətləri və tədbirlərinin qanunlarda və qanunverici aktlarda aktlarında lazımınca möhkəmləndirilməməsi, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətində çox səmərəsiz şəkildə tətbiq edilmiş sanksiyalar sistemi və.s. Alimin bu mövqeyi ilə razılamamaq qeyri mümkündür. Təssüf ki bu hələ səbəblərin tam siyasıda deyildir.

Nəzarət sisteminin səmərəliliyin artırılması məqsədi ilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur:

- Nəzarət sisteminin sabitliyi
- Nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsini təmin edən qanun vericiliyin tam şəffaf və aydın olması
- Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş məcburiliyi və qətiliyi
- Nəzarətdən daha çox idarəetmə və tənzimlənmənin iqtisadi alət kimi istifadə olunması və.s

Respublikamızın dövlət nəzarət orqanları tərəfindən sığorta təşkilatlarının işinə yeganə nəzarət vasitəsi kimi uzunmüddətli və az effektiv inzibati prosedurlara riayət olunması ilə əlaqədar məhdudiyyətlərin qoyulması, lisenziyaların verilməsi və qüvvədən düşməsi ilə bağlı tələblərdən ibarətdir. Bununla bərabər inzibati hüquq sahəsində hüquq pozuntularına yol verən təşkilatların rəhbərlərinə qoyulan cərimələr kimi digər sanksiyalar da tətbiq olunur. Qeyd edək ki sığorta nəzarətinin bu cür metodların tətbiqi AŞ ölkələrində, ABŞ, Avstrya və digər inkişaf etmiş ölkələrdə öz effektivliyini çoxdan doğrultmuşdur.

Ümumiyyətlə sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin effektivliyi aşağıdakı komponentlər ilə izah oluna bilər:

- Doğruluğu şübhə doğurmayan və tam maliyyə, mühasibat və digər informasiyalardan istifadə olunması
- Nəzarətin bütövlüyü və vaxtı vaxtında aparılması

-Nəzarət sanksiyalarının tətbiqinin operativliyi və təsir aktivliyinin təmin edilməsi.

Yuxarıda şərh olunan bütün fikirləri bir daha yekunlaşdıraraq, respublikada sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsinin və sığorta fəaliyyətinə nəzarətin aşağıdakı optimal strukturunu təklif etmək mümkündür:

1.Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalasdırılması AR Maliyyə Nazirliyinin səlahiyyətində saxlamalı, sığortaya konkret nəzarət isə xüsusi nəzarət orqanı tərəfindən həyata keçirilməlidir.

2. Xüsusi nəzarət orqanının funksiyaları genişləndirərək, milli sığorta bazarının generatoru olan milli sığorta ehtiyatları nın təşkili şəklində realizə oluna bilər. Nəzəri baxımdan onun fəaliyyətinin aşağıdakı sistemi təklif edilir:

Funksional bloklar	İdarə etmə səviyyəsi	Mənbələr
○ Cari fəaliyyətə nəzarət və təhlil ○ Normativ və informasiya bazasının yaradılması ○ Zəmanət ○ Sığorta hadisələrində xəbərdarlıq və onların aradan qaldırılması ○ Təkrarsığorta ○ İnvestisiya	- Mərkəzi yerli - Mərkəzi - Mərkəzi yerli - Mərkəzi yerli - Mərkəzi - Mərkəzi	Haqlar: -milli bazarda işləmək istəyən xarici sığortaçılar üçün -icbari sığorta bazarında işləyən milli sığortaçılar üçün - Zəlzəli və xəbərdarlıqedicici tədbirlər üzrə ehtiyatların bir hissəsinin mərkəzləşdirilməsi - Məsuliyyət üzrə müəyyən həddən yuxarı risklərin 5-10% nin təkrar sığortalanması

Şəkil 3.1

Qeyd edək ki, bu struktura təkrarsığort bloku həm nəzərə alına bilər, həm də ayrıca müstəqil sistem kimi sərbəst qurula bilər.Yaxın perspektivdə dövlət nəzarətiinin

yuxarıda göstərilən sxem üzrə təşkili onun səmərəliliyini artırır və dövlət tənzimlənməsinin mühüm alətinə çevirilməsinə səbəb olar.

3.3 Nəzarət sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında dünya təcrübəsinin təhlili

Sığorta Nəzarəti orqanlarının strukturu müxtəlif ölkələrdə milli adət-ənənələrin ,dövlət, icra hakimiyyəti orqanlarının ümumi strukturunun, nəzarət məqsədlərinin və onun icra etdiyi funksiyaların müxtəlifliyinin nəzərə alınması ilə formalaşmışdır. Lakin praktiki olaraq demək olar ki hər yerdə sığorta nəzarəti aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulur:

- Nəzarət fəaliyyətimin maliyyələşdirilməsi, sığortaçıları tərəfindən Maliyyə Nazirliyinin təsdiq etdiyi smeta əsasında sığortanın bu və ya digər növləri üzrə toplanan sığorta mükafatlarından müəyyən məbləğin hesabına həyata keçirilir;
- Nəzarət orqanı əməkdaşlarının əmək ödəməsinin səviyyəsi bu sahədə bu sahədə təşəkkül tapan orta səviyyədən heçdə az deyildir.
- Nəzarət orqanı dövlət idarəetməsinin sərbəst orqanı kimi təşkil olunmuşdur
- Nəzarət sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin yoxlanılması funksiyalarına malik olur(Fransanın sığorta nəzarətində qəbul olunmuş “nəzarət briqadaları” sistemi)
- Nəzarət sığortaçılara qarşı aşkarlanmış hüquq qayda pozuntularına, həmçinin vaxtı vaxtında təqdim olunmayan , düzgün olmayan hesbata, normativ tələblərə riayət olunmamasına görə irəli sürülmüş sanksiyaları cərimələr şəklində tətbiq etmək hüququna malikdir
- Nəzarət funksiyası bir qayda olaraq normativ sənədlərin eləcədə qanunlarən qəbul olunması və yaxud qüvvədə olan qanunların dəyişilməsi üzrə təkliflərin hazırlanması və qəbul olunması funksiyalarına malikdir
- Lisenziaların verilməsi və ya geri alınması adətən səlahiyyətli orqanlar(Almaniya və Fransada olduğu kimi) və yaxud qanun vericilik yolu

ilə müəyyən olunmuş səlahiyyətlər çərçivəsində sığorta nəzarəti orqanı nəznində yaradılan münisflər orqanı (Portuqaliyada olduğu kimi) tərəfindən həyata keçirilir

-Sığorta Nəzarəti öz fəaliyyətində bilavasitə sığorta işi ilə bağlı olan əlavə nəzarət sisteminə istinad edilir.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi Açıq bazar iqtisadiyyatı prinsipləri ehtiyatların və xüsusi kapitalın investisiyaya yönəldilməsinə, kapitalın formalaşması mənbələrinə, rəqabət qabiliyyətli mühitin qorunub saxlanılmasına nəzarət sahəsində “zərif şəffaf bir durumun” olmasını tələb edir. Şərqi Avropa, Asiya və Latın Amerikasına ölkələrinin daxili sığorta bazarlarının liberallaşmasına baxmayaraq sığorta sahəsində mövcud olan qanunları inkişaf etdirməkdə, effektivliyini artırmaqda davam edirlər. Təcrübə professional əcnəbi sığortaçıların sığorta nəzarəti orqanları ilə aktiv şəkildə partnyorluq etməyə və sığprtaçılara qarşı irəli sürülmüş daha səmərəli tədbirlərin işlənilib hazırlanmasına yardım etməyə hazır olduqlarını göstərir.

Bu zaman sığorta bazarına daha effektiv şəkildə nəzarət edilməsi üçün ilkin şərtlər kimi iki vacib aspekti vurğulamaq lazımdır.

Birinci aspekt nəzarət orqanlarının tam müstəqil statusa malik olmasıdır. İngiltərə və Fransada mövcud sığorta nəzarəti sərbəst və təməmilə azad orqanların üzərinə qoyulur. Məsələn, Fransada həyata keçirilmiş islahatlar nəticəsində müstəqil orqan olan və hakimlərdən ibarət sığorta nəzarəti üzrə komissiya təşkil olunmuşdur. Şuraya

İqtisadiyyat naziri rəhbərlik etsədə, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət müstəqil dövlət strukturunun vəzifəsinə daxil olur.

İkinci həll edici aspekt isə onların işinin keyfiyyətidir. Məhz onların öhdəsinə ixtisaslaşmış mütəxəssislərin hazırlanması, sığorta bazarının statistik bazasının inkişafına və

bütövlüyünə nəzarət- sığorta sahəsinə aid olan ümumi normalar ilə qaydaların yaradılması və yayılması- çətin və mürəkkəb əməliyyatların həyata keçirilməsi zamanə həmkarlara zəruri xidmətin göstərilməsi və sığortaçılar arasında yaranmış anlaşılmazlıqların tənzimlənməsi üzrə tapşırıqların həlli vəzifəsi qoyulur. İxtisaslaşmış

sığorta orqanlarının, sığorta ittifaqlarının və fedrasiyaların yaradılması və inkişafı – sığorta bazarının səciyyələndirən əsas göstəricilərdən hesab olunur.

Bu məsələnin həllində Almaniya təcrübəsinə müraciət edək. Onun quruluşu və bizimlə əməkdaşlığı iqtisadi münasibtlərin inkişafına öz töhvəsini verir.

Bütün kapitalist ölkələrdə olduğu kimi Almaniyada da bir qayda olaraq sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi tam sərbəstdir. Müəssisələr tam arzuladıqları və sığorta olunmaq niyyətində olan müştərilərə təklif etdikləri xidmətləri qiymətləri özləri təyin etsədə, toplanmış təcrübə dövlət tərəfindən tənzimlənmənin olmasını tələb edir. Belə ki, sığorta işi iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq, müştərilərin sığortaçılara olan mütləq inamına əsaslanır. Burada məqavilə-hüquqi əsaslarla yanaşı mühim tənzimləyici alət kimi müvafiq sığorta nəzarəti həyata keçirir.

Hələ XV əsrdən Almaniyada sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti sistemi vardır. Sığorta nəzarəti avtoritar dövlətin fərdi sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin müəyyən edilməsinin tələbinin ifadəsi olmuşdur. Ancaq XIX əsrin ortalarında, yəni sığortanın əhəmiyyətinin yüksəldiyi dövrdə sığortalının maraqları dövlət nəzarət sisteminin prioritet məsələyə çevrilmişdir. 1 iyul 1990-cı ildən etibarən Almaniyadan sığorta nəzarətinin vahid hüququ yəni sığorta nəzarəti haqqında qanun qüvvəyə minir. Sığorta müəssisələrin ölkənin, vətəndaşların iqtisadi həyatında xüsusi funksiyaları yerinə yerinə yetirdiyi üçün xüsusi nəzarət altına alınır.

XX əsrin sonunda alman nəzarət hüququnun əsasını dövlətin maddi nəzarət sistemi təşkil etmişdir. AŞ in direktivlərinə baxmayaraq bu prinsiplər indiyə qədər qüvvədədir.

Nəzarət orqanı iqtisadi fəaliyyətə dövlət nəzarətini həyata keçirərək müşahidə və korreksiya funksiyalarını yerinə yetirir. Bir qayda olaraq sığortaçıları alman və yaxud əcnəbi olmasından asılı olmayaraq qanunun qüvvədə olduğu sferada sığortanı həyata keçirən bütün müəssisələrin fəaliyyəti qeyri-məhdud nəzarətə alınır. Ölkə daxilində yalnız böyük riskləri həyata keçirən xarici müəssisələrin, eləcə də müstəsna olmaqla yalnız təkrarsığorta əməliyyatlarını yetirən ölkə daxilində qüvvədə olan səhmdar cəmiyyətlərin fəaliyyəti məhdud nəzarətə məruz qalır.

Almaniyada həyata keçirilən nəzarətin əsas məqsədi sığorta olunmuş və yaxud sığorta olunmaq istəyən şəxsin inamının qorunub saxlanılması və möhkəmləndirilməsi ilə bağlı sığorta hadisəsinin baş verməsi zamanı sığortaçının tədiyyə qabiliyyətini təmin etməkdən ibarətdir. Subyektlərin maraqlarının sığorta müdafiəsinin əhəmiyyəti digər iqtisadi maraqların qorunmasından daha effektiv olmuşdur.

Sığorta nəzarəti haqqında qanunun ciddiliyi və ondan irəli gələn məhdudiyyətlərə baxmayaraq bu, alman sığorta iqtisadiyyatının dünya sığorta bazarında qabaqcıl yer tutmasına mane ola bilməmişdir. Sığorta mükafatlandırma mövqeyinə görə AFR, ABŞ və Yaponiyadan sonra dünyada 3-cü yeri tutur. Bu göstərici ilə o Fransa və İngiltərə kimi ölkələri geridə qoyur.

Belçika, Fransa, İrlandiya sığorta nəzarəti peşəkar sığortaçıların fəaliyyətinə təsir etməyən lakin təkrarsığorta nəzarətinin müəyyən olunması imkanı müzakirə olunan ölkələrə aiddir. Bu ölkələrdə belə prinsiplər əsas götürülür ki, dövlət nəzarətinin hər hansı bir forması heç bir halda sərbəst sahibkarlığı məhdudlaşdırmamalıdır. Bu, təkrarsığortaçıların rəqabətqabiliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər.

Sığorta nəzarətinin ixtisaslaşmış sığortaçıların fəaliyyətinə bilavasitə təsiri olan ölkələrə İsveçrə, ABŞ və Böyük Britaniya aiddir. Burada professional təkrarsığortaçılar ilə sığortaçılar nəzarət hüquqi nöqteyi nəzərindən bərabərdirlər. Sığorta nəzarəti lisenziyaların təqdim olunmasından, təkrar sığorta fəaliyyəti şirlətlərinə maliyyə və cari nəzarətin həyata keçirilməsindən ibarət olan kompleksli sistemdir. Müvəqqəti nəzarət sisteminin olduğu Almaniya, Avstriya və Niderlanda aid edilir. Almaniyanın professional sığortaçıları zəruri müstəqilliklərini qoruyub saxlayaraq, aparıcı-professional təkrarsığortaçılar kimi ixtisaslaşmışdır.

Həyat sığortası üzrə ehtiyatların hesablanması prinsipləri və qaydası normativ qaydada müəyyən olunmalıdır. Həyat sığortası üzrə sığorta üzrə sığorta ehtiyatlarının formalaşması qaydası nəzarət orqanlarından istifadəyə dair razılıq ilə icazənin alınması zamanı sığortaçılar tərəfindən sərbəst şəkildə təyin olunur. Polşa Nəzarət sistemində bu tendensiya müşahidə olunur.

Nəticə və Təkliflər

Hal-hazırda ölkəmizdə son illər keçirilən tədbirlər, həmçinin dünya maliyyə sistemində baş verən baş verən müsbət dəyişikliklərə əsasən sığorta sahəsində əvvəl ki illərə nisbətən inkişaf əldə olunmuşdur. Son devalvasiya prosesləri bütün sahələrdə olduğu kimi sığorta sistemində də durğunluğa, bəzi sığorta şirkətlərinin fəaliyyətini dayandırmasına səbəb olmuşdur. Hökumətin keçirdiyi anti-böhran tədbirləri vəziyyəti bir qədər stabilləşdirsə, sığorta dinamik inkişaf edən bazarın bir hissəsinə çevrilməmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə Sığorta sisteminin payı 15-20% arasında dəyişməsinə baxmayaraq Azərbaycanda bu göstərici 2 % adambaşına düşən sığorta haqqı isə 18-19 manatdır.

Bu gün sığorta bazarının inkişafını zərurətə çevirən bir amil də var. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olmağa hazırlaşan Azərbaycanın qarşısında qoyulan tələblərdən biri məhz sığorta bazarı ilə bağlıdır. Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq, sığorta bazarında xaricilərin iştirakına məhdudiyyətlər var. Xaricilərin respublikada yaradılacaq sığorta təşkilatlarında nizamnamə kapitalının iştirak payı 30 faizdən çox ola bilməz. Azərbaycana qarşı irəli sürülən şərtlərdə isə bu məhdudiyyətin aradan qaldırılması tələbidir. Sığorta şirkətlərinin şəffaflığı, rəqabətə davamlılığı və maliyyə stabilliyi məsələsi ÜTT-nin əsas kriteriyalarından biridir. ÜTT standartlarının, kriteriyalarının, tələblərinin tətbiqi Azərbaycan sığorta bazarını Avropa və dünya standartlarına bir daha yaxınlaşdırma biləcək.

Əlbətdə sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılması şəffaf , mütəmadi keçirilən nəzarət sistemi tələb edir. Nəzarətin təkmiləşdirilməsi məqsədilə bir sıra ölkələrdə qəbul olunmuş və sığorta mükafatlarının daxilolmasını artım templəri, kapitalın artımı ilə sığortaçının sərbəst aktivləri , sığorta təşkilatlarının idarə olunması üzrə məsrəflər əmsalı ,

sığorta ödəmələri, sığorta ehtiyatları arasında ki qarşılıqlı münasibətlərin indekslərinin istifadə olunmasına əsaslanan əsaslanan maliyyə problemlərinin “erkən xəbərdarlıq” sistmindən istifadə olunması mümkündür. Bu cür indekslər texniki baxımdan qısa müddət ərzində böhranın astanasında olan sığortaçıların aşkar olunmasına imkan verir. Maliyyə dayanıqlığının təmin olunması baxımından bu indekslər sığortaçılara çevik medaxilə tədbirlərinin tətbiq edilməsinə şərait yaradır.

Sığortaçılar təqdim etdikləri məlumatların müstəqil auditorlar tərəfindən təsdiq olunmasından sonra fəaliyyətləri haqqında hesabatı, maliyyə vəziyyəti və mühasibat balansı və illik hesabatın nəticələrini dərc etdirməyə borcludurlar. Bu baxımdan sığorta auditorlarının fəaliyyətinin xüsusi olaraq lisenziyalaşdırılması, sığorta qanunverciliyi üzrə ixtisas və biliklərin yoxlanılmasına əsaslanan sığorta auditorlarının müstəqil təsisatının yaradılmasını zərəruri hesab edirik.

İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta fəaliyyətinin dövlət nəzarəti təcrübəsini ümulişdirək aşağıdakı məqamlara xüsusilə qey olunmalıdır.

1. Sığorta bazarlarının fəaliyyətinin reqlamentləşdirilməsi sığorta olunanların iqtisadi maraqlarının qorunması və onların işində olunan nöqsanların aradan qaldırılması zərurətinə əsasən irəli gəlir.

2. Tarif stavkalarının təşkili sahəsində rəqabətin mənfi nəticələrinin yumşaldılması və ləğv edilməsi üçün sığorta tədiyyələrinin vahid stavkalarının işlənilib hazırlanması mühüm kafi şərtidir.

3. Sığorta qanunvericiliyi sığorta şirkətlərinin tədiyyə qabiliyyətinə zəmanət verməyə borcludurlar.

Əlbətdə AŞ ölkəsinin təcrübəsinə əsaslanaraq bu normaları ölkəmizə kor korənə tətbiq etmək olmaz.

Lakin bu təcrübə sığorta bazarının fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin əsas və zəruri istiqamətlərini müəyyən etməklə qanunvericilərin diqqətini mütləq cəlb etməlidir. Bu ilk növbədə sığorta təşkilatlarının tədiyyə

qabiliyyəti, sığortaçılar və səhmdarların müdafiəsi , sığorta tədiyyələri stavkalarının, sığorta agentləri və brokerlərinin işinin keyfiyyəti ciddi tənzimlənməsi ilə bağlıdır.

Sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı aşağıdakı təklifləri verə bilərik.

-Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması AR Maliyyə Nazirliyinin səlahiyyətində saxlanılmalı, sığortaya nəzarət konkret xüsusi nəzarət orqanı tərəfindən həyata keçirilməlidir

-Nəzarət orqanının əməkdaşlarının ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi

-Nəzarət sisteminin dayanıqlığının təmin olunması

-Nəzarət prosesində şəffaflığın təmin olunması

- Nəzarət funksiyalarını həyata keçirilməsini təmin edən qanunvericiliyin şəffaf və aydın olması

-Nəzarətdən daha çox idarəetmə və tənzimlənmənin iqtisadi alət kimi istifadə olunması

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

- 1."Sığorta fəaliyyəti haqqında " Azərbaycan Respublikasının 25 dekabr 2007-ci il tarixli N 519-III Q sayılı
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2010. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi.
3. Bağirov D.A. Maliyyə. dərslik. Bakı , 2006, 412səh.
4. B.A.Xankişiye Sığorta hamı üçün .Bakı ,2005, 73səh.
5. B.A.Xankişiye Sığorta fəaliyyətinin əsasları Bakı,2006 , 274s
- 6.B.A.Xankişiye,P.N.Abdullayev Sığorta işi (dərs vəsaiti) Bakı,2004, 185səh.
- 7.Xudiyev N.N. Sığorta işi .Bakı , "Azərnəşr" 2003. 450 səh.
- 8.Xudiyev N.N Sığorta işi. Müasir kurs(dərslik) Bakı, "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı 2015. 461 səh.
- 9.İ. M.Abbasov , İ. C. Həsənov Sığorta işinin təşkili : dərs vəsaiti Biznes Universiteti nəşriyyatı, 2013. - 272 s
- 10.Sığorta bələdçisi .Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi .Bakı-2009
- İnternet saytları:
11. sigorta.maliyye.gov.az
- 12.maliyye.gov.az
13. allinsuarance.ru
14. referat.ilkaddımlar.com
15. cavanshirmahmud.blogspot.com/2014/12/sgorta-isi.html

**674 sayılı qrupun magistrantı İsgəndərzadə Tural Murman oğlunun
“Sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında nəzarət sisteminin
təkmilləşdirilməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiya
işinin**

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Sığorta işinin səmərəli təşkilinin və beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitində möhkəmlənməsində mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Müasir dövrdə idarəetmənin səmərəliliyin yüksəldilməsi əsas prioritet məsələlərdəndir. Sığorta fəaliyyətinin sosial məsuliyyətli olması sığorta və təkrarsığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin dövlət tərəfindən nəzarət altına alınmasını zəruri edir. Fikrimizcə, sığorta sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinə nəzarətin məhdudlaşdırılmasına dair fikirlər ən azı əsassızdır. Ona görə ki, istənilən sahədə müəyyən nəzarətin olmaması çoxsaylı sui-istifadə hallarına, sığortalıların əmlak hüquqlarının kəskin şəkildə pozulması hesabına sığortaçıların varlanmasına gətirib çıxara bilər. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarətin əsas məqsədi həyata keçirilən sığorta maliyyə və investisiya əməliyyatlarının qanunauyğun və effektiv şəkildə mütamadi olaraq təftişinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Nəzarətin məqsədi, vəzifələri və strukturu iqtisadi şəraitdən asılı olaraq dəyişə bilər. Bazar iqtisadiyyatının formalaşdığı dövrdə sığorta nəzarət sistemi ölkə və dünya təcrübəsi əsasında durmadan təkmilləşir. Respublikamızda müstəqil sığorta sisteminin qanunvericilik və normativ bazası məhz, Sığorta Nəzarətinin müstəqil formada həyata keçirildiyi dövrlərdə yaradılmış oldu. Sığortanın dinamik inkişafı və onun sərhədsiz bir biznes növünə çevrilməsi milli sığorta nəzarətinin təkmilləşdirilməsini, onun beynəlxalq və şəxsi əlaqələrinin qüvvətləndirilməsini, sığortaçıların və sığortalıların hüquqlarının qorunmasını, nəzarət imkanlarının yaxşılaşdırılmasını tələb edir. Məhz bu

baxımdan sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılmasında nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi problemləri aktual olub dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti Tədqiqat göstərir ki Sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılmasında nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi problemləri N.N.Xudiyev və B.A.Xankişeyev kimi professorlar tərəfindən araşdırılmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq sığorta, o sığortaya nəzarət sistemi respublikamızda hələ də kifayət qədər tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi bazar iqtisadiyatı şəraitində sığorta nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi problemərinin müəyyən edilməsi, və dünya təcrübəsi istiqamətləri əsasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif hazırlamaqdan ibarətdir. Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- Azərbaycan Respublikasında sığortanın yeri və rolu, sığortanın mahiyyəti və prinsipləri, sığorta fəaliyyətində nəzarət sisteminin yeri və rolu araşdırılır

- AR Maliyyə Nazirliyinin Sığorta Nəzarəti Xidmətinin müasir vəziyyəti onun fəaliyyəti, hüquq və vəzifələri təhlil olunur,

- İnkişaf etmiş ölkələrin nəzarət sistemi nəzərdən keçirilir

- Dövlət Sığorta Nəzarəti Sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılır,

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tənzimlənməsi və dünya təcrübəsi əsasında sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri müəyyən edilir

Tədqiqatın obyektı. Sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarət sistemi seçilmişdir

Tədqiqatın predmeti. Sığorta fəaliyyətinə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri seçilmişdir

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını “ Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Dövlət Statistika Komitəsinin ,Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının materialları,Nazirlər Kabinetinin və Milli Məclisin sığorta bazarı haqqında normativ –hüquqi aktları, sığorta haqqında dərsliklər (azərbaycan və rus dillərində) təşkil etmişdir.Tədqiqat işində internet şəbəkəsinin informasiya bazasından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikada sığorta işinin inkişafı mərhələli şəkildə təhlil edilir,
- Dövlət Nəzarət Xidməti Sisteminin fəaliyyəti və beynəlxalq əlaqələri təhlil olunur
- sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və onlardan istifadə istiqamətləri təhlil edilir,
- Sığorta nəzarəti sistemi şəraitinin yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər verilir,
- Ölkəmizin sığorta sisteminin dünya sığorta sisteminə harmonik inteqrasiyasına nail olunması,
- Sığorta nəzarəti sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması üçün təkliflər verilir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti tədqiqatın nəticələrindən və təkliflərindən sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılmasında nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi zamanı istifadə etməkdən ibarətdir.

İşin həcmi və strukturu Dissertasiya işi giriş , üç fəsil, nəticə adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 91 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işində 7 cədvəl və qrafik verilmişdir.

РЕЗЮМЕ

Текущий уровень развития страхового сектора в нашей стране не является удовлетворительным. Существует большая необходимость в качественном и количественном улучшении этого сектора и поэтому изучение вопросов, регулирующих рынок страхования считается актуальной. Некоторые аспекты страхования были исследованы различными авторами. Для достижения этой цели следующие работы были выполнены: роль и положение страхового надзора в формировании национальной модели развития экономики были определены.

SUMMARY

The current development level of insurance sector in our country is not satisfactory. There is a big necessity of qualitatively and quantitatively improvement of this sector and therefore the study of issues regulating the insurance market are considered an actual. Some aspects of insurance were researched by various authors. In order to achieve this aim the following works were done: the role and position of insurance supervision in the formation of the national model of development of economy were determined.